

Mercè Núñez Targa

*La memòria feminista de
les presons franquistes i del
camp de Ravensbrück*

RAÛL AGUILAR CESTERO

**Mercè
Núñez Targa**

*La memòria feminista de les
presons franquistes i del camp de
Ravensbrück*

Autor: © Raül Aguilar Cestero,
Doctor en història contemporània per la UAB i màster en arxius i gestió documental per
l'ESAGE-UAB. Treballa com a professor de secundària.

Coordinació de l'edició: Jordi Serrano

Portada: Dani Rabaza, Münster Studio

Foto de portada: Pablo Iglesias, fill de Mercè Núñez Targa. Amb tot l'agraïment

Correcció: Josep Lluís Saez

Maquetació: Simón Vázquez

Universitat Progressista d'Estiu de Catalunya (UPEC)
www.upec.cat

Aquest llibre es pot reproduir, total o parcialment, sempre citant l'autor
i la Universitat Progressista d'Estiu de Catalunya (UPEC)

ISBN: 978-84-125715-1-6
Dipòsit legal: B 12866-2022

Imprès per Prodigitalk (Barcelona)

Radical Books
info@radicalbooks.coop
www.radicalbooks.coop

En conveni amb:

**Ajuntament
de Barcelona**

**Diputació
Barcelona**

**Generalitat de Catalunya
Departament
de la Presidència**

Índex

Pròleg

Ravensbrück: l'infern de les dones per Jordi Serrano i Blanquer, rector de la UPEC	11
---	----

Introducció

Solidaritat i esperança en la negra nit del franquisme i el nazisme	17
--	----

Infància i joventut a la Barcelona republicana	45
La militància al PSUC durant la Guerra Civil i les presons franquistes	53
De la resistència francesa al camp de Ravensbrück	69
Una vida dedicada a recuperar la memòria de les presons del franquisme i de l'Holocaust	83

Annex

Cárcel de Ventas. Hotel maravilloso	91
Dos años en las cárceles franquistas	94

Los emigrantes y sus familias	98
Desde París. Algo profundo está cambiando aquí	105
A los 25 años de la liberación de los campos de concentración	110
Bibliografía	113

PRÒLEG

Ravensbrück: l'infern de les dones

Jordi Serrano Blanquer

La Junta de la UPEC ha decidit enguany publicar un llibre rememorant l'impressionant i escruixidora experiència vital de Mercè Núñez Targa. No és casualitat. Les esquerres vivim uns temps entre l'esperança i el temor. El temor d'una onada a nivell mundial de neofeixisme, una onada que té la seva expressió a Espanya amb un PP, Cs i Vox desbocats. Per aquesta raó vam pensar quina era la persona que a Catalunya simbolitzava millor la lluita contra el feixisme. Vam decidir finalment centrar-nos en la figura de Núñez per moltes raons que descobrireu en aquest magnífic llibre elaborat per Raül Aguilar.

Poc s'ha escrit sobre el que significa que el PCE i el PSUC plantegin l'any 1956 la política de reconciliació nacional. Crec que va ser un encert. Però aquesta idea es fonamentava en un fet que no s'ha produït, i és que en el bàndol vencedor s'establirien també polítiques de reconciliació nacional. Som a l'any 2022 i això no s'ha esdevingut. La dreta i la monarquia no volen la reconciliació.

Si ho haguessin volgut, haurien d'haver patrocinat una política de pau i haurien proposat desenterrar els morts de les cunetes dels camins i carreteres d'Espanya.

Georges Bernanos, un francès de dretes i catòlic, va escriure *Els grans cementiris sota la lluna*¹ on deia que «la pacificació comença sempre pels cementiris». Encara no ho hem aconseguit. En el mateix sentit, Walter Benjamin ens alertava que «si l'enemic triomfa, ni tan sols els morts estaran segurs». No es tracta de mirar enrere, sinó endavant, ja que George Orwell a *1984* va escriure «qui controla el passat controla el futur; qui controla el present controla el passat».² O en paraules d'Eric Hobsbawm: «Els estudis de 'memòria històrica' no tracten especialment del passat, sinó de la mirada retrospectiva des d'un present ulterior».³ El compromís de les successives generacions en la lluita per les llibertats socials i polítiques permet connectar les experiències del passat i la seva memòria amb les noves generacions del present, construint punts de referència i significació que solidifiquin els valors democràtics entre els joves avui dia.

Posarem un sol exemple de la diferència de qualitat democràtica entre Espanya i França. Al país veí Mercè Núñez Targa va rebre, com moltes altres, la condecoració de la Legió d'Honor de mans del cap d'Estat francès. Hi

1 Georges Bernanos, *Els grans cementiris sota la lluna*, Editorial Curial, Barcelona, 1981.

2 Raimon Obiols, *El mínim que es pot dir. Memòries polítiques*, RBA La Magrana, Barcelona, 2013, p. 10 i 12.

3 Eric Hobsbawm, *Un tiempo de rupturas*, Planeta, Barcelona, 2013, p. 157.

ha fotos de dones espanyoles a Ravensbrück amb Charles de Gaulle, amb François Mitterrand i fins i tot amb Jacques Chirac. No en trobareu cap amb Juan Carlos I, ni amb Felipe VI, una autèntica vergonya.

Nicolas Sarkozy, el dia que va ser investit president de França, va acudir a la Cascada del Bosc de Boulogne, on hi ha un monument erigit en memòria dels 35 militants de la Resistència contra el feixisme afusellats el 1944. A més, va prometre que es llegiria a totes les escoles de França la carta que el militant comunista Guy Moquet va enviar als seus pares quan va saber que l'afusellarien en una represàlia dels nazis. Extraordinari! Ara imagineu l'equivalent aquí. José María Aznar s'encamina cap a Astúries, a prop de Gijón, al pou miner de La Camocha, on va néixer Comissions Obreres el 1957, i davant dels antics miners militants del PCE afirma en un discurs que s'hi va iniciar la fi de la dictadura franquista culminada per les lluites populars del 1977. I que proposés que a l'inici de curs a totes les escoles d'Espanya es llegís un fragment del llibre de Mercè Núñez Targa *El carretó dels gossos. Una catalana a Ravensbrück*. Plantejar-ho sembla el producte del pensament d'un home desequilibrat. Doncs bé, aquesta és la diferència enorme entre Espanya i França, entre Madrid i París. Uns prefereixen el Bosc de Boulogne, uns altres Quintanilla de Onésimo (Redondo, fundador de Falange).

Crec que estaria bé que el Departament d'Educació de la Generalitat de Catalunya proposés que al segon curs de batxillerat de Catalunya es llegís el llibre de Mercè Núñez, seria la millor vacuna contra el virus del feixisme que

es fonamenta en el desconeixement del passat. Ara que el PP i Vox ens amenacen, cal redoblar les activitats per recordar l'horror del feixisme, quan tanta gent el vol blanquejar o reproduir, dient que no n'hi ha per tant.

Bé, sí que n'hi ha per tant. I molt més.

Potser de tots els testimoniatges de l'horror del feixisme el pitjor són els camps de concentració nazis, i de tots ells, els camps de concentració nazis per a dones. A més, si qui t'ho explica és una persona propera i dona, l'impacte emocional és incommensurable. Anem a exposar de forma molt resumida alguns dels testimoniatges d'aquestes valeroses dones. Una camarada, Neus Català,⁴ ens explica què els passa a dues espanyoles que fan sabotatge:

Torturada i penjada de peus i mans i penjada en un ganxo de carnisser per sota de les mandíbules, una mort lenta i atroç, doncs no dessagnes. El millor que podies fer era moure't tot el que podies perquè el ganxo pugés sense parar fins a trobar el cervell.

Antonia Frexedes:

Del camp de Noè sortim noies espanyoles cap a Ravensbrück. Més de 250, només unes cinc o sis hem tornat.

4 Neus Català, *De la resistència y la deportación. 50 testimonios de mujeres españolas*, Memorial Democràtic, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2015.

Neus Català:

A tot el meu grup ens van posar una injecció per eliminar-nos la menstruació amb l'excusa que seríem més productives. Va passar el 1944; no la vaig tornar a tenir fins al 1951.

(Infermeria a Ravensbrück) Una nena zíngara de dotze anys de l'Europa de l'Est a qui havien practicat una histerectomia (extirpació d'úter) total i la van deixar agonitzar amb el ventre obert i sense benes. Aquesta noia cridava horriblement sense descans, fins que va morir podrida en vida.

Alfonsina Bueno:

Una infermera russa va ser obligada a injectar-nos a la vagina o, més ben dit, al coll de l'úter, un líquid que ni ella segurament sabia què era. El que sí que sé és que, en sortir de la maleïda infermeria, entre les meves cames queien unes gotes grogues que al mateix temps anaven cremant la pell. És d'això que m'hagueren d'operar i per això estic sense poder sortir al carrer. Des de llavors vaig estar sempre malalta, moltes vegades greu.

Lola Casadella:

Una asturiana estava encinta quan la van agafar i, en donar a llum, van matar el nadó. Als nadons els agafaven pel cap i els peus i, d'una tirada, els desconjuntaven.

Elisa Ruiz:

Un bebè plora de gana, el metge del camp li diu que torni al matí, que li donarà menjar. «Treu la pistola, l'agafa pel canó amb la culata, li pega al nadó a la tapeta del cervell, que fins i tot va embrutar el vestit del mateix metge».

Conchita Ramos:

Un nen de tres o quatre anys corria pel carrer dels barracons. Una de les *Aufseherinnen* (guardianes dels camps de concentració nazis) el va cridar però el nen no la va sentir i ella li va llançar el gos. El va mossegar i el va destrossar. Després ella el va rematar a pals.

Elisa Ruiz:

A una presa «la van fer fora a la carreta i se la van emportar al crematori. Les portaven vives».

No hi ha victòries aconseguides d'un cop i per sempre, ni derrotes que es puguin mantenir inalterables en el temps. La història és el resultat de molts factors, però fonamentalment de les lluites de les diferents generacions de gent d'esquerres que intenten anar una mica més enllà. La lluita contra el feixisme és ara més important, altra volta, que mai. Massa gent vol retrotraure'ns a temps espantosos com els que recordem en aquest llibret.

INTRODUCCIÓ

Solidaritat i esperança en la negrinit del franquisme i el nazisme

Quan tot just despertàvem del malson de la pandèmia de la Covid-19, una nova guerra estúpida ens ha fet adonar que els principals problemes de la humanitat no només continuen existint sinó que s'han agreujat en tots els sentits.

Les desigualtats entre nord i sud i entre rics i pobres continuen augmentant; l'especulació sobre els escassos recursos naturals fa que la inflació comenci a recordar els desastres d'èpoques passades; els desplaçats, immigrants i refugiats per motius econòmics o de guerra continuen creixent a tot el món; la desinformació, la manipulació i les notícies falses s'han convertit en el pa nostre de cada dia d'un món globalitzat que, paradoxalment, té millor accés a la informació que mai; la crisi ecològica avança sense fre per manca de voluntat política i la pressió dels interessos econòmics que dicten les polítiques econòmiques a seguir i, com aquests, tota una sèrie de grans problemes que la humanitat té plantejats des de fa temps i

que amenacen la nostra civilització i la vida a la Terra, tal com la coneixem (Taibo: 2016). Fruit de totes aquestes incerteses i de la desaparició d'una alternativa real al sistema econòmic per part de les esquerres, estem assistint a l'augment de l'extrema dreta i dels discursos d'odi, a tot el món, sense que els nostres fràgils sistemes democràtics puguin o vulguin fer res al respecte.

En moments com aquests, on sembla que estem en un carreró sense sortida, la història ens mostra el camí que hem seguit fins a aquest punt, per poder desfer els errors, si volem i som capaços. Però la història també ens ensenya que les situacions de crisi generalitzades no són noves i que tant les societats contemporànies com les més antigues ja han passat per situacions que, si bé no eren comparables a la nostra, sí que tenien moltes coses en comú amb el moment actual de crisi política, econòmica, social, ecològica i cultural (Fontana: 1982).

Diferents civilitzacions van acabar molt mal parades d'algunes d'aquestes crisis i això va implicar dècades o segles de retrocés en molt sentits, però en altres ocasions, les menys nombroses, la humanitat va poder tirar endavant gràcies a ser capaç de construir una nova societat sobre unes noves bases. Això sí, en tots els casos la superació d'aquestes crisis va estar sempre lligada a una transformació social, política i econòmica perquè aquests canvis donessin els seus fruits. En un sentit materialista, podem dir que va ser necessari un pacte per una nova redistribució de la riquesa en l'escala social i una ampliació de la democràcia per poder solucionar aquestes crisis.

Sens dubte, la més gran desfeta civilitzadora de la humanitat, fins al moment, ha estat la Segona Guerra Mundial (1939-45), tant per l'elevat nombre de morts i danys que va causar com perquè va donar lloc a un nou món, dividit en dos blocs antagònics que van allargar la guerra freda fins a la caiguda del mur de Berlín i de l'URSS (1991). Després, ens van dir que la història s'havia acabat i que assistiríem al triomf irrefutable de l'economia capitalista i de la democràcia liberal (Fukuyama: 1992), però és evident que no ha estat així i cada vegada està més clar que el sistema econòmic capitalista de lliure mercat i la democràcia, com a sistema polític i social, són incompatibles i antagònics (Fontana: 2019).

Després de la Segona Guerra Mundial, les societats occidentals van viure un procés de creixement i esplendor gràcies a la instauració de l'estat del benestar, el qual va ser una gran victòria de les classes populars occidentals i va donar lloc a les majors quotes de benestar econòmic i social de la història de la humanitat (Judt: 2010). Amb la caiguda del Mur de Berlín (1989) i la desaparició de l'enemic comunista, l'estat del benestar va perdre la seva raó de ser política perquè ja no existia el perill del bloc soviètic i va començar a ser desmantellat i privatitzat. Fins al dia d'avui, en què ens trobem que, per primera vegada des de la Segona Guerra Mundial, les noves generacions viuen pitjor i tenen pitjors expectatives de futur que els seus pares.

Des de la dècada dels noranta, les crisis han estat recurrents i cada vegada s'han agreujat més, a mesura que el sistema econòmic va creixent i creixent sense atendre

els límits físics del planeta, en una fugida cap endavant que no té cap finalitat en si mateixa i ens porta directes al col·lapse.

Per la seva banda, la resta del planeta va viure un gran procés de descolonització després de la Segona Guerra Mundial que, en poc temps, va intercanviar la dominació militar d'occident pel domini econòmic del deute i que va retornar aquests nous països a la casella de sortida o, en molts casos, a estar pitjor actualment que en el moment de la seva independència.

Durant l'època contemporània, els canvis per superar moments de crisi sempre han estat fugides cap endavant del mateix sistema econòmic capitalista. En l'actualitat, en canvi, ens trobem davant dels mateixos límits físics del capitalisme, el planeta Terra, i de l'esgotament i la destrucció dels recursos naturals per culpa de l'acció de la humanitat. L'anomenat «antropoceno» (Arias: 2020). I, aquesta vegada, ja no serà possible continuar fugint cap endavant amb un nou repartiment del pastís d'acord amb un gran augment de la producció, del consum i de la riquesa, com va tenir lloc després de la II Guerra Mundial. En algun moment caldrà tornar a planificar, redistribuir millor la riquesa i ampliar la base democràtica del sistema si volem superar la crisi actual. L'alternativa a aquesta opció és la coneguda «mà de ferro» d'un dictador i ja sabem com termina aquest camí de modernitat alternativa que va ser el feixisme i el nazisme.

En el context actual, per tant, i com diria el mestre Fontana, cal que dirigim la nostra mirada a aquells moments de crisi del passat que ens poden oferir respostes

útils per als moments que vivim o, si més no, que ens ajudin a no repetir els errors del passat (Fontana: 1982). En aquest sentit, el testimoni vital de Mercè Núñez Targa representa un document excepcional per conèixer i comprendre què van suposar dos dels episodis més negres de la humanitat lligats a la Segona Guerra Mundial, com són el règim franquista i el nazisme. Mercè Núñez va tenir la desgràcia de ser testimoni directe de l'aparell repressiu organitzat per dos dels règims polítics i militars més sanguinaris i cruels de la història contemporània, el Tercer Reich alemany i el règim franquista espanyol.

La tràgica experiència de l'Holocaust durant la Segona Guerra Mundial, així com els judicis de Nuremberg contra els crims nazis, van tenir una gran influència en les noves bases polítiques i ètiques de la postguerra. Gràcies a aquest fet, l'antifeixisme va entrar en moltes constitucions europees de la postguerra, es van crear les Nacions Unides amb la intenció d'evitar més guerres mundials, es van proclamar els Drets Humans i la memòria de l'Holocaust es va erigir en línia moral infranquejable perquè una guerra com aquella i règims com el nazisme no tornessin a existir mai més.

Fa temps que la nostra societat sembla haver oblidat aquestes promeses que, acabada la Segona Guerra Mundial, les nacions aliades es vam fer a si mateixes. Les guerres, els genocidis o la persecució política i racial no han desaparegut i, avui dia, els moviments d'extrema dreta que recorden el feixisme i el nazisme dels anys trenta han crescut a tot el món a conseqüència de factors diversos, com les pors i incerteses del món globalitzat i la crisi

climàtica i energètica. Però, com en el moment en què va aparèixer el feixisme, aquesta nova extrema dreta 2.0 i les seves organitzacions responen a una clara voluntat dels privilegiats i dels poders econòmics tradicionals del capitalisme, que les reguen de finançament i li donen veu de forma normalitzada en els mitjans de comunicació de masses que controlen, com un instrument més per preservar els seus privilegis en un moment en què el pastís dels recursos s'està acabant (Forti, 2021).

Com en els anys trenta del segle xx, l'economia de mercat capitalista alimenta el monstre del feixisme i el nazisme quan es veu contra les cordes. Per aquest motiu, no oblidar els testimonis dels supervivents de l'Holocaust i de la maquinària de la repressió franquista és essencial per mantenir una mínima salut democràtica antifeixista i evitar la proliferació dels discursos d'odi i el blanquejament de l'extrema dreta actual. La memòria de l'Holocaust és un avís per a navegants. No fer-ne cas ens pot portar a repetir les atrocitats del passat.

El valor del testimoni de Mercè Núñez Targa no només és doble, per haver passat per l'entramat repressiu del franquisme i del nazisme, sinó que és polifacètic perquè representa també les múltiples cares de la resistència contra aquesta deriva totalitària de la societat i la lluita pels ideals democràtics des d'una visió femenina i feminista, de classe, ideològica i humanitària. Tant és així, que aquests ideals democràtics i la certesa que aquests eren irrenunciables davant de l'horror de les presons franquistes i dels camps d'extermini nazis es van convertir, per Mercè Núñez, en l'única manera de sobreviure a aquell

horror. L'única forma de subsistir psicològicament a l'horror de la presó i del camp d'extermini, però també el motor per crear xarxes de solidaritat i suport mutu que van permetre la supervivència de molta gent en aquell infern.

Així ens ho explica Mercè Núñez Targa, de la mateixa manera que han deixat constància d'aquest fet molts altres supervivents de l'Holocaust. Però el testimoni d'aquesta dona és rellevant per ser pioner en l'àmbit espanyol i català i, sobretot, perquè el seu relat traspuja la clarividència política i l'esperança en un món millor i més just que respiren les classes populars quan es converteixen en protagonistes de la història.

Per aquest motiu, els llibres de Mercè Núñez són grans obres per apropar l'Holocaust a les generacions més joves, com a lectura de secundària, perquè la descripció de l'horror que es vivia a les presons franquistes i als camps de concentració del nazisme que fa la seva autora sempre va acompanyat d'un raig d'esperança que neix d'un petit gest de rebel·lia o de solidaritat de les seves companyes preses. En aquest sentit, els llibres de Mercè Núñez es poden contraposar als testimonis d'altres coneguts supervivents de l'Holocaust com, per exemple, el de l'escriptor italià Primo Levi que, en la seva obra *Si això és un home* explica que el camp de concentració era un lloc tan horrible i deshumanitzador que provocava una selecció negativa dels presos en la qual tenien més probabilitats de sobreviure els pitjors, els més egoistes i amb menys escrúpols. Tot el contrari del discurs de Mercè Núñez, que ens

presenta unes dones que, malgrat les adversitats i el patiment, són capaces d'extreure el millor d'elles mateixes portades pels seus ideals i l'esperança en un món millor.

I és que l'experiència del camp de concentració va ser diferent en cada persona i això es veu reflectit en la manera d'explicar-ho de cada supervivent. Primo Levi, Paul Celan, Jean Améry o Tadeusz Borowski van escriure testimonis de gran profunditat sobre l'Holocaust, però la terrible càrrega dels seus records es va fer insuportable i tots ells van acabar suïcidant-se. Mercè Núñez té una personalitat diferent i la seva experiència i la seva manera d'explicar el que ha viscut també són diferents.

El seu estil s'apropa més al de Jorge Semprún, però sense la necessitat de convertir la memòria de l'Holocaust en una novel·la de ficció com una forma per poder explicar coses que, per Semprún, eren inenarrables d'una altra manera (López: 2007). Mercè Núñez Targa és directa i sincera en la seva memòria de l'horror perquè és una dona vitalista, amb uns ideals democràtics i feministes de ferro que va adquirir, de ben jove, a la Barcelona republicana i obrerista de la seva infància i joventut, però el seu missatge també té una intencionalitat política i va dirigida a un sector de la població en concret, a les classes populars espanyoles, perquè aquestes salvaguardin la memòria de l'horror creat pel feixisme i el nazisme i puguin construir sobre aquesta memòria un món més just i millor.

La naturalesa repressiva del franquisme

El primer que cal deixar clar és que la violència institucionalitzada es va convertir en una part integral de la formació de l'Estat franquista que, recordem, va prendre el poder per les armes en mig d'una guerra civil, originada per un fallit cop d'estat d'una part de l'exèrcit. Durant la guerra i la postguerra, els assassinats arbitraris, els *paseos* i la Llei de fugues es barrejaren amb la violència institucionalitzada del *Nuevo Estado* franquista que construirà tot un entramat legal pensat per eliminar els adversaris polítics. La Llei de Responsabilitats Polítiques del 9 de febrer de 1939, la de Repressió de la Maçoneria i el Comunisme del primer de març de 1940, la de Seguretat de l'Estat del 29 de març de 1941 i la Llei d'Ordre Públic del 30 de juny de 1959, entre d'altres, van ser

concebidas para seguir asesinando, para mantener en las cárceles a miles de presos, para torturarlos y humillarlos hasta la muerte. Envalentonados por el triunfo, los vencedores colmaron su sed de venganza hasta la última gota y llevaron su peculiar tarea purificadora hasta el último rincón de la geografía española (Casanova: 2002, 8).

És evident que en una guerra civil hi ha violència descontrolada i arbitrària, però la naturalesa d'aquesta va ser ben diferent en el territori controlat per la Segona República i en el controlat pels generals revoltats. En el territori republicà la violència va esclatar de forma descontrolada en forma de venjances polítiques en els

primers mesos de guerra sense que les autoritats republicanes poguessin evitar-la. A poc a poc, el govern republicà va recuperar el control, va aturar la violència i va redirigir els casos cap als tribunals populars. Igualment, la República va facilitar la sortida del país de milers de persones que no simpatitzaven amb el govern i que, després, s'uniran a la causa franquista.

En el bàndol dels generals revoltats contra la República, en canvi, la violència massiva va ser una de les principals consignes de l'aixecament militar, la qual cercava destruir qualsevol capacitat de recuperació de l'enemic. D'aquesta manera, s'entén que comptabilitzar els morts ocasionats per una violència i l'altra no sigui una tasca fàcil. Així i tot, la violència republicana és ben coneguda perquè va ser investigada, denunciada i perseguida durant els quaranta anys de dictadura franquista. En canvi, la violència franquista va ser amagada i silenciada i el seu caràcter oficial i extraoficial ha fet i fa molt difícil una quantificació exacta. Malgrat tot, les dades que han elaborat els historiadors a partir dels estudis locals i regionals ens aporten unes xifres esfereïdores de la repressió franquista i dibuixen perfectament la seva naturalesa com un element constitutiu de la dictadura franquista.

Durant la guerra i sense comptar els morts al front de batalla, al bàndol franquista van ser assassinats uns 100.000 «rojós» i uns 50.000 més durant la dècada posterior al final de la guerra. En acabar la guerra, l'any 1939, més de mig milió de presos s'amuntegaven a les presons i els camps de concentració franquistes. La caiguda de Catalunya davant les tropes franquistes de 1939, que va

suposar el final de la guerra, va fer que travessessin la frontera francesa quasi mig milió de persones, de les quals dos de cada cinc eren dones i nens/es. D'aquests exiliats, uns 200.000 retornaran poc després, a causa de les males condicions dels camps de refugiats francesos i les falses promeses de reconciliació franquistes, però un cop a Espanya caurà sobre ells tot el pes del kafià sistema penal i judicial franquista.

Segons Paul Preston, els 150.000 executats per la repressió franquista representen el 0,6 % de la població i el 2,4 % de la població masculina adulta, respecte a una població espanyola que llavors tenia 23.677.000 d'habitants. O, el que és el mateix, aproximadament 3 de cada 100 famílies espanyoles van tenir un executat per la repressió franquista (Preston: 2011, 817-823).

L'extermini de l'adversari que van ordenar els organitzadors del cop d'estat va tenir continuïtat durant la guerra gràcies a la tàctica militar de Franco d'allargar la guerra civil fins a assegurar-se la total destrucció de l'enemic i es va consolidar durant la immediata postguerra en un context europeu dominat pel nazisme i la desfeta de les democràcies europees, 1939-45. En aquest sentit, recordem que la victòria franquista a la Guerra Civil no hauria estat possible sense l'ajuda militar de la Itàlia feixista de Mussolini i l'Alemanya de Hitler, ni la hipòcrita política de no intervenció de les democràcies occidentals (Moradiellos, 1990).

La formació militar africanista, contrarevolucionària i anticomunista de Franco el van empènyer a una guerra d'extermini i terror, amb milers de morts a la rereguarda,

per evitar que els seus oponents polítics (partits d'esquerra i sindicats de classe) poguessin aixecar el cap durant dècades. Aquesta finalitat «quirúrgica» de la repressió va ser recolzada per múltiples teories religioses i científiques com el racisme eugenèsic importat de l'Alemanya nazi pels Serveis Psiquiàtrics de l'exèrcit, encapçalats pel primer catedràtic de psiquiatria de la Universitat de Madrid, Antonio Vallejo-Nágera, que descrivia les idees socialistes, republicanes o democràtiques com a pròpies d'una raça «*inferior i degenerada*» que devia ser extirpada del cos de la nació espanyola (Casanova: 2002, 11)

Segons les investigacions sobre la repressió, tenim dades fiables per ala majoria de províncies, sent les més castigades les zones rurals (Riquer: 2010, 141). A Andalusia s'han comptabilitzat més de 50.000 víctimes enterrades en quasi 700 foses comunes, de les quals una quarta part, més de 13.000, van ser assassinades després d'abril de 1939. A Castella la Manxa, 4.000 morts; a Múrcia, 2.500; a Galícia, 5.000; al País Valencià, 4.900; a Catalunya, 4.000 i a Madrid, només entre maig de 1939 i febrer de 1944, més de 2.600 persones van ser afusellades al Cementiri de l'Est de la ciutat.

La repressió es va convertir en una peça fonamental de la dictadura en la seva voluntat de crear un Nou Ordre totalitari que exigia la neteja massiva dels considerats desafectes. Per classificar les persones entre afectes i desafectes, el nou règim franquista va crear un aparell judicial adaptat als seus interessos polítics i va utilitzar de manera sistemàtica la justícia militar. Per exemple, el Tribunal de Responsabilitats Polítiques va investigar unes 400.000

persones, de les quals pràcticament la meitat van patir algun tipus de sanció. La Llei de Repressió de la Maçoneria i el Comunisme es va aplicar a més de 80.000 persones acusades de pertànyer a organitzacions d'esquerra i de «*defender ideas contrarias a la religión, la patria y sus instituciones fundamentales*». Igualment, la *Causa General de la Revolució Marxista* iniciada al 1940 buscava criminalitzar el règim democràtic de la Segona República per legitimar l'aixecament militar. La Llei de Rebel·lió Militar de 1943 va recollir tots els decrets repressius, des del juliol de 1936, per declarar com a delicte de rebel·lió militar qualsevol actitud que pogués ser considerada contrària als interessos del *Movimiento Nacional*. El decret llei de repressió del banditatge i el terrorisme de 1947 continuava establint la pena de mort com l'única sentència per a tota una sèrie de delictes polítics que serien jutjats per tribunals militars per procediment sumaríssim. És a dir, sense possibilitat de defensa legal real ni d'un judici just.

Des de 1937, una comissió de la Gestapo alemanya, encapçalada per Heinz Jost, va assessorar els militars rebels sobre com organitzar la repressió dels enemics republicans. Aquesta comissió s'integraria en el Ministeri d'Ordre Públic del primer govern de Franco de 1938 a Valladolid, dirigit pel sanguinari governador militar de Barcelona dels anys vint, Severiano Martínez-Anido. Una de les principals aportacions d'aquesta col·laboració nazi en la repressió franquista va ser la creació, a finals de l'abril de 1938, de la Delegació de l'Estat per a la Recuperació de Documents (DERD) amb l'objectiu d'aplegar,

emmagatzemar i classificar tota la documentació dels partits polítics, sindicats, organitzacions i persones desafectes al *Movimiento Nacional*, amb la finalitat de facilitar la seva localització i establir el càstig pertinent per la seva oposició al nou règim (Cruanyes: 2003). Tota aquesta documentació es va acumular en un enorme magatzem d'informació política a la ciutat de Salamanca que es va convertir en la base de centenars de milers de fitxes imprescindibles per a la repressió franquista.

Actualment, tota aquesta documentació confiscada es pot consultar en el Centre de Documentació de la Memòria Històrica de Salamanca (CDMHS). Però durant els darrers anys hi ha hagut una intensa polèmica política respecte a aquesta documentació i sobre si havia de ser retornada als seus legítims propietaris o no. Finalment, tota la documentació ha estat digitalitzada i una còpia es conserva en el CDMHS, mentre que els originals han estat retornats a Catalunya i es conserven a l'Arxiu Nacional de Catalunya o han estat entregats a les organitzacions i particulars originals que ho han demanat.

Després de la Guerra Civil, els detinguts per qualsevol delictes de desafecció a la *Causa Nacional* podien passar mesos o anys detinguts sense saber de què se'ls acusava. La majoria de presos no tenien comunicació amb l'exterior, ni un advocat i eren sotmesos a tota mena d'humiliacions i tortures perquè confessessin els seus suposats crims i delatessin companys i companyes. Alguns dels presos i preses que eren cridats a declarar, o a diligències com deien a la presó, no van tornar mai d'aquells interrogatoris i altres ho van fer amb greus ferides i traumes.

Els consells de guerra militars, quan per fi tenien lloc, es produïen amb una celeritat i falta de garanties bàsiques que els convertien en meres formalitats administratives per condemnar-los. Els acusats estaven totalment indefensos i desconeixien els càrrecs fins al mateix dia de judici que, normalment, tenia lloc conjuntament al d'unes quantes persones més de la mateixa localitat.

La justícia militar establia tres tipus de condemnes, segons el grau d'implicació dels acusats en el bàndol perdedor de la Guerra Civil. Per auxili a la rebel·lió militar s'establien entre sis i dotze anys de presó; per rebel·lió militar, de dotze a vint anys; i per adhesió a la rebel·lió militar, de vint anys fins a la pena de mort. La paradoxa era que els militars sollevats el 18 de juliol de 1936 acusaven i condemnaven els defensors del govern legítim de la Segona República per rebel·lió militar quan els rebels contra un règim democràtic legítim havien estat ells. Diferents investigacions apunten que es van aplicar, aproximadament, una tercera part de les sentències de mort dictades per la justícia militar franquista i que dues tercers parts van ser commutades per penes de presó i treballs, tot i que aquestes rebaixes de condemna podien trigar mesos a arribar amb la incertesa que això suposava per al condemnat (Riquer: 2010, 124).

Segons les mateixes autoritats militars franquistes, pels camps de concentració de presoners van passar més de 430.000 persones durant la Guerra Civil i encara en restaven quasi 180.000 el març de 1939. A aquests es van sumar, poc després, els detinguts als fronts de llevant i de Catalunya i els retornats de l'exili francès. Als camps

de presoners se'ls identificava i se'ls enviava a altres camps, normalment, a centenars de quilòmetres de casa seva. El camp de presoners d'Horta, a Barcelona, va ser un dels més grans amb més de 15.000 detinguts. L'últim camp de concentració clausurat va ser el de Miranda de Ebro, l'any 1947. Un camp que havia estat dissenyat amb l'assessorament de les SS de Hitler i pel qual van passar uns 65.000 vençuts.

Als camps de concentració de presoners hi havia unes comissions classificatòries que, en funció dels avals de bona conducta de persones d'ordre i addictes al règim que podien aconseguir els presos, els classificaven en «*afectos al Movimiento Nacional*» i eren posats en llibertat; «*desafectos leves*» i sense responsabilitats polítiques, que eren enviats als batallons de treballadors; o «*desafectos graves*», que ingressaven a la presó a l'espera dels interrogatoris i del consell de guerra militar.

Abans de la Guerra Civil, la població reclusa espanyola era inferior a 13.000 persones, de les quals unes 500 eren dones. L'any 1940, el director general de Presons, Ángel B. Sanz, estimava que hi havia més de 270.000 reclusos a les presons, dels quals 23.232 eren dones. Les presons Models de Madrid, València i Barcelona eren les més grans. Construïdes per encabir uns 1.000 presos, van arribar a tenir entre 10.000 i 12.000 els primers anys de la postguerra. D'aquí que s'habilitessin com a presons molts altres edificis.

Per recloure les dones també va ser necessari condicionar altres edificis perquè les principals presons es van quedar petites. La presó de Las Ventas, a Madrid; Les

Corts, a Barcelona; Larrinaga, a Bilbao; i moltes altres a Múrcia, Elx, Conca, Palma de Mallorca, Alcoi, Alcalà de Henares, Barbastro, Gijón, Zamora, Còrdova, Segòvia... la llista es molt llarga. Només a la presó de Las Ventas de Madrid, per on passarà Mercè Núñez i ens deixarà el seu testimoni, van arribar a conviure més de 6.000 dones preses a la postguerra quan la seva capacitat durant la República era de 500.

L'any 1942 existien a Espanya uns 200 centres de reclusió, entre presons i altres edificis, amb uns 125.000 presos, i l'any 1950 encara hi havia més de 30.000 presos. Fins a la dècada del 1960 el volum de presos global no va començar a normalitzar-se, arribant a uns 15.000. El que demostra que el franquisme es va convertir en una immensa presó durant els seus primers vint anys d'existència.

El col·lapse de les presons i els camps de concentració era tan gran que, poc després d'acabada la Guerra Civil, es creen els Batallons de Treballadors per alleugerir la pressió demogràfica sobre aquests. Molts presos, en espera d'acusacions i de judici, van ser enviats als Batallons de Treballadors durant mesos i anys, obligats a fer treballs en unes condicions infrahumanes. L'1 de juliol de 1939 hi havia, a tot Espanya, més de 93.000 presoners enquadrats en 137 batallons de treball, però al llarg de la postguerra hi van arribar a haver 217 batallons de treballadors forçosos, 87 batallons disciplinaris de soldats treballadors i 2 batallons de treballadors especials.

El Patronat per a la Redempció de Penes era l'organisme encarregat de regular la reducció de penes mitjançant el treball. El problema era que alguns d'aquests

treballadors penats no tenien cap condemna en ferm i, a la gran majoria, se'ls condemnava per un crim inexistent. Per tant, es tractava de treball esclau. Els presos polítics van ser una mà d'obra molt barata i sotmesa a unes molt dures i perilloses condicions de treball. Aquests presos construïren obres faraòniques franquistes com el Canal dels Presos del Guadalquivir o el *Valle de los Caídos* a Cuelgamuros, però també carreteres, pantans, línies de ferrocarril, etc., per tot Espanya. Moltes grans empreses, ben relacionades amb el règim franquista, es van beneficiar del treball dels presos polítics. Constructores privades i empreses que tenien tallers a les presons, però també les mateixes autoritats franquistes que gestionaven les presons, s'enriquiran amb el treball dels presos.

El gran nombre de reclusos a les presons i els camps de concentració de la postguerra va obligar les autoritats franquistes a posar en llibertat els presos considerats menys perillosos per al *Nuevo Estado*, els quals van passar a dependre del *Servicio de Libertad Vigilada*, depenent del Ministeri de Justícia. Els presos alliberats estaven obligats a presentar-se, periòdicament, davant la comandància de la Guàrdia Civil del seu lloc de residència on, sovint, eren objecte de vexacions de tota mena. Aquest mateix servei estimava en més de 300.000 les persones sota llibertat vigilada l'any 1945.

Amb aquest volum de repressió, l'única manera de buidar progressivament les presons i els camps de concentració van ser els successius indults que les autoritats franquistes es van veure obligades a decretar per a les penes més lleus. Però el primer d'aquests decrets

no es va dictar fins al 9 d'octubre de 1945, després de confirmada la derrota de l'Alemanya nazi i com una mesura de cara a l'acceptació internacional de la dictadura franquista, greument amenaçada amb la derrota de Hitler.

A aquestes esfereïdores dades de la repressió franquista cal afegir els milers de morts a les presons i els camps de concentració i de treball franquistes a causa de les pèssimes condicions de vida, la manca d'atenció sanitària i els maltractes i les tortures. Desconeixem les dades exactes de la mortalitat general a les presons i camps franquistes, per la dificultat de la investigació, però sí que tenim dades de casos concrets que poden ser extrapolades, com les del País Valencià, i que ens donen unes 15.000 víctimes més a tot Espanya com a resultat de les duríssimes condicions de vida a les presons i els camps de concentració franquistes (Riquer: 2010, 141).

Dins d'aquest univers repressiu del franquisme cal citar també la minuciosa depuració de treballadors públics, la qual va ser especialment dura en sectors com l'educació, però que va afectar milers de treballadors que van perdre la seva feina i van ser substituïts per vencedors i excombatents del bàndol nacional, com si es tractés d'un botí de guerra més. Segons l'historiador Martí Marín, dels quasi 16.000 treballadors públics que hi havia a Catalunya durant la República, només 753 van conservar el seu lloc de treball durant el franquisme, menys del 5% (Marín: 2006). I el mateix podem afirmar dels acomiadaments, desnonaments i confiscacions patrimonials que van tenir lloc en el sector privat a tots els considerats desafectes al nou règim.

En el seu conjunt, la repressió franquista, igual que la del règim nazi, té dues finalitats: una externa i una altra interna. D'una banda, l'entramat repressiu té com a objectiu extern destruir i aniquilar els enemics polítics per evitar que es puguin reorganitzar en una oposició ferma durant les dècades vinents i, d'una altra, la repressió serveix com a nexa d'unió interna del bàndol vencedor de la Guerra Civil. Tot plegat en el sentit que tots els vencedors participen de les delacions, les tortures, el repartiment del botí de guerra o l'enriquiment durant la dictadura de Franco, creant-se d'aquesta manera uns vincles d'unió entre els vencedors que es poden resseguir fins a l'actualitat i que expliquen moltes de les postures polítiques actuals que neguen el sanguinari passat del franquisme.

Memòries de dones a les presons franquistes

Els estudis sobre les presons franquistes de dones també han estat abundants durant les darreres dècades i ens han permès conèixer molt millor la seva situació, l'obscura finalitat d'aquests centres i les difícils condicions de vida que van patir les recluses. En part, aquest coneixement ha estat gràcies a la tasca d'algunes d'aquestes mateixes dones que com Mercè Núñez, Tomasa Cuevas o Juana Doña van rescatar de l'oblit el seu testimoni i el de desenes de dones que van passar per les presons franquistes (Núñez: 2016; Cuevas: 2004, i Doña: 1978). Uns testimonis orals que, sens dubte, han estat imprescindibles per conèixer, a fons, la naturalesa d'aquests centres de reclusió.

Concretament, Mercè Núñez va ser empresonada a la presó de Ventas, a Madrid, durant la postguerra i va deixar constància de la vida de les dones en aquell infern en un llibre que només va poder ser editat a l'exili parisenc l'any 1967, sota el títol *Cárcel de Ventas*. Mercè Núñez té, per tant, el mèrit d'haver estat la primera a explicar públicament la seva experiència a les presons de Franco, però no va ser l'única.

La presó de Ventas ha estat l'escenari de molts llibres de memòries que algunes recluses van escriure per deixar constància de la repressió del règim franquista contra les dones i, especialment, contra les dones políticament compromeses amb la segona República. El més conegut, segurament, és el testimoni de la també militant del PSUC i del PCE Tomasa Cuevas, que tot i complir condemna a la presó de les Corts de Barcelona, va passar anys recopilant el testimoni de dones de tot Espanya que van passar per les presons franquistes en el seu llibre *Cárcel de mujeres*, publicat l'any 1985 encara que els primers reculls de testimonis de Tomasa Cuevas es van iniciar el 1974. L'any 2006, aquests testimonis van ser reeditats en el llibre *Presas. Mujeres en las cárceles franquistas*.

Un altre important recull de testimonis de dones preses durant el franquisme és el de Juana Doña en el seu llibre *Desde la noche y la niebla*, de 1978. Altres llibres destacats en forma de testimoni són els de Jacinta Gil Roncales, Dolores Medio, María Francisca Dapena, Ángeles Ortega García o Maria Salvo (Vinyes: 2006). Avui dia, tots aquests testimonis són d'obligada consulta per tots els estudis sobre la repressió franquista.

Aquestes memòries i els estudis històrics que se'n deriven, com també el treball documental, ens proporcionen una visió esfereïdora de la situació de les dones preses durant la postguerra a l'Espanya de Franco. Tant o més greu que la dels homes perquè a la seva qualificació de «*rojas y rebeldes*» calia afegir la seva condició de dona dins d'una societat profundament patriarcal i sexista. Van ser víctimes de càstigs humiliants i de clara voluntat exemplificadora, com fer-les veure oli de ricí, que també patien els homes, però a elles, a més, se les humiliava públicament per la seva condició de dones rapant-les els cabells al zero, violant-les i passejant-les pel carrer per rebre l'escarni públic, entre altres pràctiques vexatòries. Dins de l'infern de les presons i de l'entramat repressor franquista existien tota una sèrie de pràctiques i mecanismes que estaven exclusivament pensats per a les dones.

Una repressió específica contra les dones «*rojas y rebeldes*»

En general, el control al qual va ser sotmesa la dona durant el règim franquista va més enllà de les presons (Molinero: 1998). Les dones, que durant la República havien aconseguit grans avenços en el camí de la igualtat amb els homes com el dret de vot i una presència molt més destacada en l'esfera pública, van ser durament castigades pel franquisme i recluses a l'esfera privada, amb l'única possibilitat de ser esposes i mares obedients sota la protecció dels homes. Les dones van deixar de tenir personalitat jurídica pròpia i van passar a dependre dels

homes durant tota la seva vida. Primer del pare i, després de casades, del marit.

Des de la visió dels vencedors, no importava si aquestes dones havien militat o no o havien tingut algun càrrec de responsabilitat política o, simplement, eren dones d'algun home significat en la defensa de la República. Als ulls de la nova Espanya de Franco, totes aquestes dones eren igual de culpables que els homes vençuts o inclús més, pel simple fet d'haver-se volgut deslligar, d'alguna manera, del paper que la dona ocupava tradicionalment a la societat. Aquestes dones van patir un tracte vexatori per part dels vençuts, que es van aprofitar de les seves necessitats per humiliar-les i degradar-les, dins i fora de la presó. Les que van aconseguir sortir de les presons es van trobar amb què tot Espanya era una immensa presó on es mantenia el control social, els càstigs i la degradació pública dels vençuts. Detencions arbitràries, desnonaments, abusos sexuals i càstigs exemplificadors, com fer-les treballar sense cobrar a casa dels rics vencedors, seran algunes de les humiliacions més comunes que hauran de patir les dones, també fora de la presó.

Com recorda Sánchez-Albornoz, un dels pocs presos fugats del Batalló de Treballadors de Cuelgamuros, on es construïa el *Valle de los Caídos*, «*en materia de libertad, la cárcel y la calle se diferenciaban solo en grado. España entera –debe recordarse– era entonces una inmensa prisión en la que toda persona tenía sus movimientos restringidos y de la que se salía excepcionalmente*» (Molinero et al.: 2003, 3-17).

Un capítol especialment execrable d'aquesta història de les dones considerades *rojas y rebeldes* per part del

franquisme és el del robatori dels seus fills petits, empresonades amb elles. L'any 1943, el Patronat de la Verge de la Mercè, encarregat de l'assistència a les preses, informava que hi havia 12.042 nens i nenes a les presons espanyoles i uns altres 9.000, fills de presos i preses, sota tutela de l'Estat a establiments religiosos o públics.

Un decret del juny de 1940 concedia a l'*Auxilio Social* falangista la pàtria potestat de tots els nens i nenes amb famílies amb «*malos antecedentes políticos*», per considerar-les no aptes per fer-se càrrec de l'educació dels seus fills. Un altre decret de 1941 va permetre canviar els cognoms dels nens i nenes acollits als asils i centres de l'*Auxilio Social* falangista perquè les seves famílies els perdessin la pista i poguessin ser donats en adopció a famílies addictes al *Nuevo Estado* franquista. Els fills de les dones condemnades a mort eren els que tenien més possibilitats de seguir aquest camí, però no van ser els únics. Sense conèixer encara la xifra exacta, sabem que van ser uns 30.000 els nens i nenes arrabassats a les seves mares i donats en adopció, d'aquesta manera, a persones afins al règim franquista (Vinyes: 2002). Aquesta pràctica abominable va continuar durant tot el règim franquista, inclús en hospitals. Molts altres infants, com explica Mercè Núñez, van morir a les presons de dones per les pèssimes condicions de vida i la falta d'atenció mèdica.

Un element diferenciat de la repressió femenina ideada pel franquisme va ser la detenció de dones en substitució dels seus marits o pares, els quals havien mort, lluitaven al front o s'havien vist obligats a exiliar-se. Si el cap de família no hi era, s'emportaven les dones; això va

provocar una gran presència de mares, germanes, esposes i filles d'homes republicans a les presons. Moltes d'elles seran, finalment, condemnades per inducció o responsabilitat moral dels delictes dels seus marits o pares, la qual cosa també indica la concepció sobre la dona que tenia el franquisme com un ésser inferior, incapaç de decidir o d'actuar per si mateixa (Egido: 2011, 28).

Les dones *rojas* van convertir-se, dins l'imaginari franquista, en sinònim de depravació, especialment en la seva variant de miliciana, antítesi del model femení imposat per l'Església i pel *Nuevo Estado* franquista. La «reeduació» de les preses era, per tant, una de les missions del sistema repressiu franquista. Aquestes eren obligades a fer la salutació feixista, a participar en les celebracions religioses, a batejar els seus fills i a confessar-se. Per exemple, a partir de cert moment va ser obligatori passar un examen sobre coneixements religiosos abans d'aconseguir la llibertat provisional, amb la dificultat afegida que l'autoritat catòlica va canviar alguns versos del Pare Nostre, el Credo i altres oracions per obligar les preses a haver de memoritzar-les novament per poder aconseguir la llibertat.

Juntament amb la reeducació, la presó franquista també estava pensada com el lloc on les preses havien de compensar la societat i el *Nuevo Estado* pel mal causat amb la seva rebel·lia. D'aquesta manera, la redempció de penes mitjançant el treball es va convertir en una gran operació propagandística que, en realitat, buscava aprofitar-se del treball esclau de les preses.

Tots aquests elements repressors, generals i específics per a dones, no van impedir que les preses del franquisme desenvolupessin tot un seguit d'estratègies i mecanismes de solidaritat i supervivència a l'interior de les presons. Com veurem clarament en el cas de Mercè Núñez, aquests mecanismes actuaran com a elements que reafirmaran la seva identitat política, socialista i democràtica, i la seva dignitat personal. Tot i la reeducació franquista i religiosa, la presó franquista també va ser una escola política per a moltes preses sense formació ideològica gràcies al proselitisme i el respecte que es van guanyar les preses militants i conscienciades per la seva tasca organitzativa i solidària dins les presons.

Els republicans als camps de la mort nazis

L'experiència de Mercè Núñez als camps de concentració de l'Alemanya nazi va ser recollida en un llibre de 1980 titulat *El carretó dels gossos. Una catalana a Ravensbrück*, que representa un document excepcional per conèixer la vida de les preses en aquell infern nazi. Més recentment, una nova edició conjunta dels dos llibres de Mercè Núñez Targa, amb textos introductoris de diversos autors, ha estat publicada el 2016 amb el títol *El valor de la memòria. De la càrrel de Ventas al campo de Ravensbrück*.

Cal recordar que els alemanys van detenir uns 10.000 republicans espanyols a França acusats de col·laborar amb la resistència francesa i que, d'aquests, uns 7.000 van morir als camps de concentració del Tercer Reich. De tots ells, el grup més nombrós era el d'origen català. A la

petició de les autoritats del Tercer Reich sobre què fer amb aquests detinguts, el ministre i cunyat de Franco, Serrano Suñer, va contestar oficialment que aquells homes i dones no eren considerats espanyols pel règim de Franco i que, per tant, els nazis podien fer el que volguessin amb ells i elles. D'aquesta manera, Mercè Núñez Targa i tots els republicans exiliats a França es van convertir en apàtrides i els que van ser detinguts per la Gestapo van ser traslladats als camps de concentració i extermini nazis. La gran majoria van anar a parar al camp de Mauthausen, a Àustria, on els espanyols es van convertir en una part destacada de la resistència dins del camp. Presoners com Francesc Boix van aconseguir fer i amagar tota una sèrie de fotografies que servien de proves en els judicis de Nuremberg que, durant la postguerra, jutjarien els crims nazis contra la humanitat. Francesc Boix va ser l'únic espanyol que va declarar i aportar proves contra els alemanys als judicis de Nuremberg i Mercè Núñez va ser l'única espanyola a declarar a Carcassona (França) en un important judici contra els francesos col·laboracionistes amb les tropes d'ocupació nazi.

La condició d'apàtrides que el franquisme va donar a tots els espanyols exiliats i el fet que el règim franquista durés quatre dècades van fer que els pocs espanyols supervivents dels camps de concentració i extermini nazis i tots aquells que van lluitar contra el nazisme a l'exèrcit i la resistència francesa els fos concedida la nacionalitat francesa als que la sol·licitaven i tota una sèrie d'honors i reconeixements després de la Segona Guerra Mundial. Un reconeixement que aquests lluitadors i lluitadores per

la llibertat i la democràcia mai no han tingut a Espanya i que va fer que molts d'ells es quedessin a viure a França (Roig: 1977; DA: 2012).

Juntament amb Mercè Núñez Targa, el cas més conegut d'una dona catalana internada al camp de concentració i extermini de Ravensbrück és el de Neus Català, sobre la qual s'han escrit diversos llibres i s'han fet documentals i reportatges. Elles dos són la cara més coneguda de les, aproximadament, 250 espanyoles que van passar per Ravensbrück. Un camp que va arribar a tenir més de 132.000 dones, de les quals unes 3.000 van morir a les cambres de gas i més de 90.000 a conseqüència de les inhumanes condicions de vida i de treball a què eren sotmeses (Toran: 2002).

El nom de les dones republicanes que van ser deportades al camp de treball i d'extermini de Ravensbrück és ben conegut i ha estat publicat tant pel Ministeri de Cultura espanyol com en publicacions de l'Amical de Ravensbrück (DA: 2012) Des d'aquest coneixement podem afirmar que totes les dones espanyoles que van ser enviades a Ravensbrück pels nazis eren dones que havien estat compromeses amb la defensa de la Segona República i havien continuat aquesta lluita col·laborant en la resistència francesa contra l'ocupació nazi. Per a aquestes dones, l'única possibilitat de tornar a una Espanya en llibertat era derrotar els aliats de Franco a Europa, Hitler i Mussolini (Trallero: 2021, 131-136).

Infància i joventut a la Barcelona republicana

Mercedes Núñez Targa neix el 16 de gener de 1911 en ple centre de Barcelona. Concretament, al carrer de Santa Anna número 5, a tocar la Rambla de Canaletes. La seva és una família benestant de botiguers barcelonins. La seva mare, Ángela Targa Guitart, pertanyia a una casa de botiguers que tenia una xocolateria a la mateixa Rambla de Canaletes. Per la seva banda, el seu pare, José Núñez Otero, era un emigrant gallec, natural de Bergondo, que havia obert una joieria una mica més a baix, a la Rambla de les Flors número 8. Tot i integrar-se plenament en la societat catalana de principis del segle xx, José Núñez manté un contacte directe amb la seva terra natal com a membre de la Junta Directiva del Centre Gallec de Barcelona i transmet a la seva filla el seu amor per la cultura gallega.

Al Centre Gallec de Barcelona, Mercè Núñez comença a conèixer el món associatiu barcelonès i participa en activitats des de ben petita: canta en el seu Orfeó i

assisteix a celebracions i tertúlies culturals i polítiques. Igualment, rep una educació esmerada i clàssica, pròpia d'una dona de la seva classe social. Aprendre a tocar el piano, rebrà classes de francès i d'anglès que, sens dubte, li seran de molta utilitat en el futur, i estudiarà comerç per mantenir la tradició familiar. Tot i així, des de molt jove Mercè Núñez comença a donar senyals de no estar disposada a seguir el camí que li han marcat i que, tradicionalment, s'esperava d'una dona de la seva posició social, el qual no era un altre que casar-se i dedicar-se a la cura del seu marit i els seus fills.

Com ella mateixa explicava, l'any 1927, amb només setze anys i «*en contra de la familia, me puse a trabajar en un laboratorio cinematográfico. Fue un terremoto... Estaba bien que trabajasen las chicas pobres, pero no yo*». (entrevista a *El Noticiero Universal*, 22/11/1980). Recordem que la dictadura de Primo de Rivera no acabarà fins al 1929 i fins al 1931 no es proclamarà la Segona República. El fet que comencés a treballar tan jove, quan la seva família no necessitava els seus ingressos, ens dona una idea del tipus de noia moderna que devia ser Mercè Núñez Targa i de la força de les seves conviccions. En primer lloc, perquè va haver de contradir la voluntat paterna i, encara més important, perquè volia treballar per tenir un sou amb el qual poder gaudir d'una major independència.

Fins a l'any 1932 treballarà com a auxiliar de comptabilitat i mecanografia a l'empresa *Películas Cinematográficas Huguet*, situada al carrer de Provença número 292. Durant un temps, compatibilitzarà aquesta feina amb una altre com a mecanògrafa al Consolat de Xile a

Barcelona, però l'any 1932 deixa la feina a l'empresa cinematogràfica i passa a treballar de forma exclusiva al consolat xilè. Ara, com a secretària del poeta i diplomàtic Pablo Neruda, mentre aquest va ser cònsol del país andí a Barcelona. L'any 1935 Neruda és nomenat cònsol a Madrid en substitució de Gabriela Mistral i abandona Barcelona, però Mercè Núñez continuarà treballant al consolat xilè fins al desembre de 1936, ja començada la Guerra Civil.

L'esport, les activitats a l'aire lliure i l'associacionisme cultural seran les grans aficions de la jove Mercè Núñez durant els anys trenta. L'any 1928 es funda a Barcelona el Club Femení i d'Esports, la primera entitat esportiva catalana composta exclusivament per dones. Una jove Mercè Núñez és la seva primera tesorera i també forma part del seu equip de rem. L'esport serà una part important de la seva joventut i la seva relació amb el Club Femení i d'Esports s'allargarà fins a l'esclat de la Guerra Civil.

Mercè Núñez és una jove que té vint anys acabats de complir quan el rei Alfons XIII abandona el país i es proclama la segona República, el 14 d'abril de 1931. Com molt bé expliquen el fill de Mercè Núñez, Pablo Iglesias Núñez, i Ana Bonet Solé en la biografia de la seva mare que acompanya la publicació de *El valor de la memoria, «la proclamación de la II República será una fecha inolvidable para Mercedes que la marcará a lo largo de su vida. Vive con intensidad esas jornadas eufóricas por las calles de Barcelona»*.

L'any 1934, durant els governs del bienni negre (1933-36), Mercè decideix afiliar-se i participar de la rica vida associativa de l'Ateneu Enciclopèdic Popular (AEP), una coneguda associació cultural fundada per intel·lectuals republicans i obreristes de diferents tendències l'any 1903 que cercava l'emancipació de la classe treballadora a través de l'accés a l'educació i la cultura. L'AEP havia passat per diferents èpoques durant la Restauració i la dictadura de Primo de Rivera, però durant la segona República viu l'explosió de la vida associativa i cultural barcelonina i participa en campanyes de solidaritat, alhora que continua la seva funció pedagògica i cultural organitzant cursos i conferències per a obrers i posant a disposició dels socis i sòcies una magnífica biblioteca.

Dins de l'AEP existia una secció esportiva, excursionista i pionera del naturisme anomenada els Amics del Sol, fundada el 1915, que tenia per objectiu organitzar sortides a la platja o a la muntanya per estar en contacte amb la natura i conèixer el país. Mercè Núñez entra en contacte amb els Amics del Sol i participa en nombroses de les seves sortides a la natura i, en especial, a diferents indrets del Pirineu català que, posteriorment, també li seran de gran utilitat quan hagi de travessar la frontera a peu, camí de l'exili.

El febrer de 1936, el Front Popular guanya les eleccions generals i Manuel Azaña és nomenat president de la República. El nou govern republicà-socialista indulta els detinguts pels Fets d'Octubre de 1934 a Catalunya i a Astúries i reprèn les reformes del primer bienni republicà de 1931-33. En aquest nou context, pren força la

iniciativa d'organitzar unes Olimpíades Populars a Barcelona com a protesta i alternativa als Jocs Olímpics de Berlín d'aquell any, organitzats per l'Alemanya nazi (Santacana: 1990). Barcelona havia optat a la celebració d'aquells Jocs Olímpics l'any 1931, però la guanyadora va ser Berlín. Amb l'arribada de Hitler al poder, l'any 1933, aquells jocs s'havien convertit en una poderosa eina de propaganda del règim nazi. La política conciliatòria de les democràcies occidentals i del Comitè Olímpic Internacional envers el règim nazi va portar algunes entitats esportives i culturals catalanes, entre les quals es trobaven el Club Femení i d'Esports i l'Ateneu Enciclopèdic Popular, a embarcar-se en l'aventura d'organitzar unes Olimpíades Popular a Barcelona que havien de començar el 19 de juliol de 1936.

Degut a l'experiència que tenia com a tesorera del Club Femení i d'Esports i com a membre de l'AEP, Mercè Núñez Targa va tenir una participació destacada en l'organització d'aquelles Olimpíades Populars que mai van arribar a celebrar-se perquè, just un dia abans de la seva inauguració, va tenir lloc el cop d'estat fracassat que va significar l'inici de la Guerra Civil. Estava previst que els jocs duressin una setmana i hi participessin uns 6.000 atletes, dels quals la meitat eren espanyols, gallecs, bascos i catalans, i els altres 3.000 venien, sobretot, de França. Testimonialment, també estava prevista una delegació d'atletes dels Estats Units i del Canadà, així com altres participants que vivien a Europa i que acudirien en nom de territoris que llavors eren protectorats com el Marroc, Algèria o Palestina.

Es calcula que, els dies previs a l'inici de l'Olimpiada Popular, un nombre important de visitants va arribar a Barcelona per assistir a la inauguració i les competicions. Els jocs eren finançats pels governs del Front Popular de França i d'Espanya i per la Generalitat de Catalunya; el president Companys va ser declarat president honorífic dels jocs. El 18 de juliol es va portar a terme l'assaig general de la inauguració a l'estadi de Montjuïc, en la qual Pau Casals havia d'interpretar la *Novena Simfonia* de Beethoven, però el dia 19 tot es va suspendre per l'inici del cop d'estat contra la República. Alguns atletes i visitants a les Olimpíades, que també procedien d'organitzacions d'esquerres i antifeixistes, es van veure sorpresos pel cop d'estat i van decidir allistar-se com a voluntaris a les Milícies Populares per lluitar contra el feixisme. Alguns d'ells van ser l'embrió dels voluntaris estrangers que acabarien conformant les Brigades Internacionals.

Donat el caràcter netament antifeixista d'aquelles Olimpíades Populares de Barcelona de 1936, no costa d'imaginar una Mercè Núñez bastant compromesa políticament quan va començar la Guerra Civil. Sabem que es va afiliar a les Joventuts Socialistes Unificades (JSU) que es van crear el mes de març de 1936 com a resultat de la fusió de la Unió de Joventuts Comunistes d'Espanya del PCE i les Joventuts Socialistes d'Espanya, però no sabem en quin moment ho va fer. Probablement, va ser després d'iniciada la guerra, que és quan la JSU viu un increment exponencial d'afiliats arribant a més de 250.000. En la introducció del seu llibre *Cárcel de Ventas* parla al respecte:

Como todos los jóvenes de los años treinta, seguía apasionadamente las incidencias de aquella época, tan fértil en acontecimientos políticos. Mis simpatías iban hacia la República, pero jamás se tradujeron en actos concretos. Hasta el último minuto, sonreí con incredulidad, cuando alguien iniciaba la sospecha de que se preparara una sublevación. ¿Cómo podían sublevarse las derechas tras las elecciones de febrero, cuando España había optado por el Frente Popular? Eso era absurdo.

Mas, lo que creía absurdo, se convirtió en realidad. Los primeros tiros en las calles de mi ciudad dieron al traste con mi existencia apacible. Ya no se podía ser neutral. Como tantos miles de jóvenes de mi generación, pasé en unas horas del papel de espectadora pasiva a la participación activa al lado de la República.

Esa participación, aunque sincera y entusiasta, fue modestísima y perfectamente anónima. Ni disparé un solo tiro, ni ostenté ningún cargo, ni pronuncié discurso alguno, ni mi nombre apareció al pie de ningún artículo, ni me convertí en una heroína de la producción.

De les JSU hauria de passar, molt aviat, a afiliar-se al PSUC perquè durant la guerra Mercè Núñez comença a treballar com a secretària en tasques burocràtiques a la nova seu del Comitè Central del PSUC que es va instal·lar a la Casa Milà, popularment coneguda com la Pedrera de Gaudí. El PSUC també compartia l'edifici amb el sindicat UGT i la Conselleria d'Economia de la Generalitat dirigida per Joan Comorera, primer secretari general del

PSUC, el qual s'instal·larà a viure al pis de la família Milà, el principal. La família Milà, per la seva banda, estava estiuant a Blanes quan va tenir lloc el cop d'estat i aviat va fugir per incorporar-se al bàndol franquista poc després.

La militància al PSUC durant la Guerra Civil i les presons franquistes

Tot el que sabem de Mercè Núñez durant la Guerra Civil és que va estar treballant en tasques administratives a la seu del Comitè Central del PSUC a Barcelona. A falta de més informació contreta sobre l'activitat de Mercè Núñez durant la Guerra Civil i per tal de conèixer millor la ideologia amb què es va identificar en esclatar el conflicte i que, a grans trets, mantindrà al llarg de la seva vida, és necessari apuntar què representava i què va significar la creació del Partit Socialista Unificat de Catalunya (PSUC) pocs dies després d'haver fracassat el cop d'estat del juliol de 1936.

El PSUC es va fundar el 24 de juliol de 1936 com a fruit de la fusió de dues organitzacions socialistes catalanes, la Unió Socialista de Catalunya (USC) i la Federació Catalana del PSOE, i de dues organitzacions comunistes, el Partit Comunista de Catalunya i el Partit Català Proletari. Inicialment, la suma d'aquests quatre partits no superava els 6.000 militants. Els més

nombrosos eren els procedents de la USC, seguits dels qui venien del PCC, però a grans trets el PSUC era un partit amb un 60% de socialistes i un 40% de comunistes (Puigsech: 2002). Per tant, en el PSUC convergien socialistes i comunistes quasi en peu d'igualtat, però la immensa majoria dels militants del PSUC també eren profundament catalanistes.

Recordem que la Internacional Comunista (IC), en el VII Congrés de 1935, havia decidit impulsar la creació de fronts populars a tot Europa, en què s'apostava per la fusió entre socialistes i comunistes per poder combatre el creixent poder del feixisme i el nazisme. El PSUC és, per tant, una expressió d'aquesta tàctica frontpopulista. Segurament, l'expressió més pura de totes perquè en cap altre partit europeu impulsat pel frontpopulisme hi havia realment un equilibri tan gran entre socialistes i comunistes com el que existia al PSUC. La majoria eren unions de grups comunistes. Aquesta barreja i el catalanisme de la seva militància eren els símbols d'identitat del PSUC quan va néixer.

Gràcies a aquesta particularitat i al fet que l'URSS va ser l'únic Estat que va ajudar la República espanyola amb material bèl·lic, el creixement de la militància del PSUC va ser molt ràpid durant la guerra, arribant a tenir més de 60.000 afiliats. Tot i així, mai es va convertir en el partit hegemònic a Catalunya que continuaria sent ERC fins al final de la guerra (Martín Ramos: 2007). Però el seu ràpid creixement va convertir el PSUC en una alternativa i un contrapès a ERC i a la poderosa confederació anarquista CNT-FAI.

A vegades, s'ha volgut menystenir el creixement del PSUC durant la guerra argumentant que era un partit de «botiguers» i de classes mitjanes que només defensaven els seus interessos, però totes les investigacions han desmentit aquestes acusacions polítiques interessades per demostrar que el PSUC va ser un partit format, sobretot, per obrers, amb una representació camperola important. Igualment, el PSUC va atreure tota una nova generació d'intel·lectuals que van passar a integrar les seves files (Campillo: 1994). Com molt bé exposa l'historiador Martín Ramos, el ràpid creixement i la implantació social del PSUC van respondre al fet positiu de representar una política concreta: la del frontpopulisme com a estratègia més eficaç per lluitar contra el feixisme i, al mateix temps, com una política d'aliances per avançar cap al socialisme mitjançant la defensa i l'aprofundiment de la democràcia.

El PSUC defendía un proyecto frentepopulista y desde esa perspectiva tenía una concepción determinada de la revolución, que partía de la defensa de la República como prioridad, de la plena asunción de la defensa de la democracia, ante el abandono que de ella había hecho buena parte de la burguesía —atraída por el fascismo, o cuando menos por las soluciones autoritarias—, para configurar la alianza social que iba a hacer posible el avance hacia el socialismo. El Frente Popular no era la revolución, pero tampoco era la negación de la revolución; era, en el contexto de la España de 1936, la defensa de un programa de reformas que podía acabar desembocando en una

transformación revolucionaria de la sociedad. (Martín Ramos: 2007, 253).

Per entendre per què Mercè Núñez va escollir militar en el PSUC i després en el PCE, a més dels ideals front-populistes, antifeixistes i democràtics que representaven aquestes forces polítiques, cal tenir en compte també com tractaven aquests partits la qüestió de gènere i l'encaix de la dona en la guerra civil i en la societat del seu temps. Segons les historiadores Cèlia Cañellas i Rosa Toran: «La voluntat de guanyar la guerra impulsà el PSUC a valorar el paper de les dones en tasques d'ajut al front i de propaganda per a la resistència, a més de requerir la seva incorporació a llocs de treball abans masculins. Les reivindicacions de les militants i l'autocrítica dels dirigents per la seva manca de reconeixement facilitaren una progressiva assumpció de responsabilitats al partit i a les joventuts i una visibilització en actes de propaganda, malgrat les reticències dels propis camarades per la seva manca de preparació i el temor a la seva competència en els llocs de treball» (Cañellas: 2020, 33).

En un recent article, aquestes historiadores es pregunten quin era el paper que desitjaven assumir les dones militants del PSUC durant la Guerra Civil i estimen que els anhels de la majoria de dones que ingressen al PSUC en aquella època es poden resumir en unes declaracions de la mestra reusenca Hilda Agostini aparegudes en la revista del partit, *Treball*, el 24 de juliol de 1936, en les quals afirma: «La dignitat de sexe, la valorització de la dona considerada amb igualtat de drets i deures amb el

seu company l'obliguen per a la seva reivindicació a posar-se al costat dels partits polítics i dels sindicats per a portar-hi la seva col·laboració espontània, ferma i sincera de ser útil a la societat i a l'antifeixisme» (Cañellas: 2020, 34). Les dones com Mercè Núñez no volien quedar-se al marge del moviment revolucionari que estaven vivint a Catalunya l'estiu de 1936 perquè eren plenament conscients del que havien costat les llibertats democràtiques assolides durant els anys de la República i de què, si el feixisme triomfava, totes les conquestes femenines, com el dret de vot, es perdrien sense remei.

Durant els primers mesos de guerra, el PSUC va organitzar les seves pròpies Milícies Femenines per anar al front i les que es van mantenir a la rereguarda es van dedicar a feines de tota mena, en allò que millor sabien fer. En el cas de Mercè Núñez, el que millor sabia fer era organitzar tasques administratives i de tresoreria, en les quals tenia sobrada experiència, i això és el que va fer al Comitè Central del PSUC. Altres militants històriques del PSUC com Neus Català, en canvi, van fer d'infermeres a la rereguarda i al front.

No sabem quina va ser l'activitat exacta de Mercè Núñez durant la guerra, però sí que va continuar lligada al PSUC i al PCE perquè, quan l'arribada dels exèrcits de Franco a Barcelona era imminent i començava l'evacuació de Catalunya cap a la frontera francesa, la direcció del PCE va encomanar-li una perillosa missió, gairebé impossible de portar a la pràctica i que suposarà la seva posterior detenció i empresonament.

La missió de Mercè Núñez consistia a traslladar-se a la Corunya per reorganitzar el PCE a Galícia en la clandestinitat. Una feina altament improbable d'aconseguir si tenim en compte la situació interior de l'Espanya franquista els primers mesos de 1939 i, sobretot, en un territori com Galícia on la sublevació militar i feixista havia triomfat el mateix juliol de 1936. Mercè Núñez arriba a la capital gallega el mes de març de 1939 i s'allotja en un pis de la quarta planta del carrer Emilia Pardo Bazán, número 28. Aviat troba feina com a mecanògrafa amb l'agent comercial Carlos Canel, on treballarà fins al moment de la seva detenció, el 10 de novembre d'aquell mateix any.

Segons sabem avui, el règim franquista coneixia la intenció del PC de reorganitzar-se en la clandestinitat a tot el nord d'Espanya després de la guerra. Diverses caigudes de militants van proporcionar-los les pistes i els noms dels encarregats d'aquesta reorganització clandestina. Així que Mercè Núñez va començar a ser vigilada per agents secrets de la Direcció General de Seguretat, vinguts especialment des de Madrid. Finalment, el 10 de novembre de 1939 és detinguda a la Corunya i la pensió on vivia, al carrer Alfredo Vilas número 26, 2a, registrada.

En primera instància, és traslladada a la presó de dones de Betanzos, localitat a prop de la Corunya, on la mantindran aïllada en una cel·la. La presó de dones de Betanzos s'havia habilitat en el primer pis de la presó del partit judicial de la localitat i era només un lloc de pas per a moltes recluses. En poc temps, Mercè Núñez és traslladada a la presó provincial de la Corunya i, des d'allà,

l'envien a Madrid per seguir el procés judicial, juntament amb molts altres detinguts en la mateixa operació contra la reorganització del PCE en la clandestinitat per tot el nord d'Espanya.

La presó de Ventas i el testimoni de les preses

El 6 de març de 1940, Mercè Núñez ingressa a la presó de Ventas de Madrid. Ella mateixa descriu, en la primera pàgina del seu llibre *Cárcel de Ventas*, com va ser l'entrada a la presó:

Al final del pasillo de la galería de incomunicadas desemboco en el universo extraordinario que es la cárcel de Ventas en este año de gracia de 1940. Una cantidad importante de mujeres, pálidas, con caras de hambre, algunas de ellas vestidas con trozos de manta y de tela de colchón, se encuentran hacinadas en los pasillos, en las escaleras, en los propios retretes, todo ello invadido por una multitud de colchones enrollados, maletas, botijos, ta-legos, platos de estaño...

Las mujeres se agolpan al verme pasar. Hay sonrisas furtivas, gestos amistosos y hasta una joven, que a espaldas de la funcionaria alza el puño rebelde. Todas estas manifestaciones fraternales son, para mí, como un rayo de sol tras el silencio del calabozo.

En aquest fragment de la primera pàgina seu llibre sobre la presó de Ventas ja trobem exposada la principal característica de l'estil testimonial de Mercè Núñez Targa,

el qual es repeteix durant tot el llibre amb diferents exemples i també a *Destinada al crematorio*, on narra el seu pas pel camp de concentració i extermini de Ravensbrück. Els dos pilars sobre els quals se sustenta el testimoni de Mercè Núñez i que el fan tan rellevant i educatiu per a les generacions posteriors són, d'una banda, les descripcions precises i minucioses que fa de la terrible realitat que es vivia tant a la presó de dones franquista com al camp de concentració nazi i, d'una altra, la seva capacitat per dibuixar, a continuació, un raig d'esperança basat en el comportament solidari i, moltes vegades, heroic de les seves companyes de captiveri.

La presó de Ventas va ser creada durant la segona República a iniciativa de l'advocada i diputada Victoria Kent, quan ocupava la Direcció General de Presons, entre l'abril de 1931 i el juny de 1932. El projecte de Kent era crear una presó de dones on es dignifiquessin les condicions de vida de les recluses i tinguessin un veritable programa de reinserció social. L'edifici de Las Ventas també era nou i representava un dels millors exemples de l'arquitectura racionalista de la capital espanyola, però quan es va tancar la presó l'any 1967 va ser enderrocat per construir-hi habitatges. Una altra manera que el franquisme *desarrollista* va trobar per condemnar a l'oblit el patiment de les preses polítiques.

Fins a la creació de la presó de Ventas, no existien presons de dones a Espanya i les recluses eren tancades en uns dipòsits anomenats «galeres de dones». La presó de Ventas estava pensada per a unes 500 recluses, però durant els primers anys de la postguerra va arribar a tenir

unes 6.000, amuntegades i en condicions infrahumanes. Durant la Guerra Civil, el govern de la República converteix Ventas en presó d'homes, però quan les tropes franquistes ocupen Madrid torna a convertir-se en presó de dones. Una menció especial mereix el primer cos de funcionàries de presons creat per la República, el qual va patir una duríssima repressió per part de les noves autoritats franquistes amb penes de presó i condemnes a mort (Hernández: 2005).

Mercè Núñez exposa molt poques dades autobiogràfiques a *Cárcel de Ventas* perquè, essencialment, el llibre és un recull d'històries en forma de diari de preses que ella va conèixer durant la seva estada a la presó com, per exemple, la història de les tretze roses assassinades uns mesos abans de la seva arribada (Ferrero: 2003). Així i tot, en aquestes històries també hi ha descripcions minucioses dels espais de la presó i el seu funcionament com les galeries, la infermeria, el taller o l'escola organitzada per les mateixes preses. En altres ocasions, les històries parlen d'actes de sabotatge de les preses i petits actes de resistència i solidaritat. També són habituals les històries sobre tortures, abusos i assassinats impunes i les inhumanes condicions de vida de les preses. Sense oblidar les històries dels infants que acompanyen les seves mares en aquell captiveri o que neixen a la presó i que acostumen a tenir un terrible final de mort o desaparició. O quan explica quin era el tracte vexatori i cruel que rebien les preses per part de les monges de la congregació de les Hijas del Buen Pastor encarregades de la presó, gràcies a les quals va perdre la poca fe catòlica que li quedava

de la seva educació. Especialment cruels són aquells moments, a l'albada, quan les presoneres senten els trets que indiquen que les seves companyes extretes de la presó aquella mateixa nit acaben de ser afusellades a les tàpies del proper Cementiri de l'Est de Madrid.

Un altre aspecte destacable que tracta Mercè Núñez és com la presó es converteix en una autèntica escola política per a les preses que comparteixen espais amb dones militants de gran preparació. Unes dones que organitzen les preses en les galeries i els diferents espais i implanten un sistema de solidaritat que salvarà innumerables vides. Com el fet de compartir entre totes els aliments que algunes recluses aconseguien de fora de la presó. I en totes aquestes històries, Mercè va explicant el *modus operandi* intern de la presó, des dels jutges a la comunicació de les penes de mort o les commutacions de pena.

En l'edició de *El valor de la memoria* (2016: 13-29) hi ha una magnífica introducció de la historiadora Mirta Núñez Díaz-Balart en què s'analitza l'estil literari de Mercè Núñez a *Cárcel de Ventas*:

Mercedes Núñez Targa crea en Cárcel de Ventas un modelo de literatura testimonial y enmarca en las páginas de este diario un itinerario de supervivencia para los vencidos... Literatura de denuncia del terror, del horror de las ejecuciones y de la farsa de los juicios colectivos en los que los golpistas juzgaban a los leales.

Cal remarcar que quan el llibre es va publicar no existia cap llibre similar sobre el món de les presons de dones

a l'Espanya de Franco. El llibre va ser publicat l'any 1967 per l'editorial Ebro, del PCE, en l'exili francès perquè un llibre com aquest era impossible de publicar a Espanya durant el franquisme. Mercè Núñez va ser una pionera en la recuperació d'aquesta memòria oblidada i ho va fer amb un estil en forma de diari i un to literari que permet que, encara avui dia, sigui un llibre enormement entretingut i didàctic i de recomanada lectura per a un públic tant adult com adolescent. No ens dedicarem a desgranar aquí les històries que Mercè Núñez explica a *Cárcel de Ventas* perquè, per conèixer aquestes històries, el millor és llegir-les directament de l'autora del llibre.

Acusacions, judici i fugida

Ayer nos llevaron a las Salesas, donde hemos pasado ante un Consejo de Guerra sumarísimo de urgencia... Casi un centenar de procesados hemos sido juzgados juntos. Un solo defensor para todos... Jamás le habíamos visto antes del proceso, jamás, ni antes, ni después, ni durante el juicio hemos cambiado con él la más mínima palabra. (Núñez: 2016, 90).

Així comença detallant Mercè Núñez com va ser el seu judici sumaríssim, el 25 d'octubre de 1940, juntament amb el d'altres 120 persones acusades en la mateixa causa. La farsa es va portar a terme en un sol dia al Palau de Justícia de las Salesas de Madrid, seu de l'Audiència (Causa 57634, lligall 4031). Segons afirmen el seu fill, Pablo Iglesias Núñez, i Ana Bonet Solé en la biografia que

publiquen a *El valor de la memoria* (2016: 89-91), l'expedient de la causa consta de 40.826 folis i implica 120 persones detingudes com a resultat de l'operació policial contra la reconstrucció del PCE al nord d'Espanya. Juntement amb Mercè Núñez van ser jutjats aquell dia persones de Pamplona, Bilbao, Donòstia, Santander, Gijón, Oviedo i la Corunya.

Mercè Núñez posa alguns exemples de la manipulació del tribunal i de la complicitat del seu advocat militar i d'ofici en tot el procés.

Otro procesado, totalmente analfabeto, se entera con estupor de que se le acusa de haber dirigido un periódico republicano. ¿Cómo puedo haber dirigido un periódico si no sé leer ni escribir? –protesta. ¡Qué importa! El tribunal no se para en barras: treinta años y un día. El ‘defensor’ se calla (porque en no pocos casos, tras el interrogatorio de ritual, el defensor lanza, entre dos bostezos, un soñoliento ‘Renuncio a la defensa, señor’ y se queda más fresco que una lechuga). (Núñez: 2016, 90).

Les proves acusadores contra Mercè Núñez en el judici sumaríssim mencionades en l'expedient del consell de guerra són diversos materials que van trobar en el registre de l'habitació de la pensió on s'hostatjava a la Corunya: un tinter, un pot de tinta simpàtica o invisible, alguns quaderns i sobres en blanc. Unes proves ridícules en qualsevol judici amb garanties, però que per a la Direcció General de Seguretat de Madrid van ser suficients

per culpar Mercè Núñez com a membre del PCE a la Corunya.

Com totes les històries de Mercè Núñez, aquesta també acaba amb un raig d'esperança. Després d'explicar que «*entre las dos sesiones, nos espera una desagradable sorpresa: no hay comida para nosotras*». Els guardes els diuen a les preses que si volen menjar de la fonda l'han de pagar, però cap d'elles té diners. Quan es pensaven que no menjarien res,

de pronto, un guardia aparece con un paquete en la mano: –Fulana de Tal, un paquete de la familia. La interesada coge el paquete y cambia con nosotras una mirada de inteligencia. Ni tiene familia ni conoce a nadie en Madrid. Lo repartimos todo equitativamente. No tocamos a mucho, pero nos sabe a gloria. ¿Quién sabrá jamás cómo te llamas, hombre o mujer de Madrid, que desafiando la represión nos haces llegar tu generoso mensaje de solidaridad? (Núñez: 2016, 91).

L'endemà del judici es fa pública la sentència amb deu penes de mort per als homes. Entre les dones, dues són condemnades a penes de vint anys, dues a penes de setze anys, deu a penes de dotze anys i un dia i vuit d'elles són absoltes. Mercè Núñez està en el grup de les condemnades a dotze anys i un dia per «*auxilio a la rebelión*».

Pablo Iglesias i Ana Bonet reproduïxen part de l'acusació d'aquella sentència que destaca per la seva falta de rigor i prejudicis socials i polítics:

Resultando que, de la instrucción sumarial, se deduce la peligrosidad y delincuencia política de algunos de los encartados, de formación intelectual torpe, sin ideales fijos, animados tan solo por el odio, la envidia contra el poderoso al que creen privilegiado y sostenedor de un orden social injusto, porque ellos nacieron en cunas proletarias y no supieron o no pudieron vivir con desenvoltura para satisfacer materialmente sus necesidades, frivolidades y vicios... (Núñez: 2016, 268).

El 21 de gener de 1942, quan faltaven menys de dos mesos per complir dos anys tancada a la presó de Ventas, té lloc un fet «miraculós» propiciat pel col·lapse penitenciari i judicial del franquisme i la seva interminable i surrealista burocràcia punitiva. Un error burocràtic fa que la mare superiora de les germanes del Buen Pastor, encarregades de la presó, la cridi per comunicar-li que ha arribat la seva llibertat i que pot recollir les seves coses per abandonar la presó. I això que Mercè Núñez estava pendent d'un altre judici en el qual se l'acusava de pertànyer al Socors Roig Internacional (SRI) i a organitzacions marxistes.

En abandonar la presó, les abraçades de comiat i els plors d'alegria de les seves camarades es barregen amb frases d'ànims i una petició que una companya li farà i que se li quedarà gravada a foc al cap: «*Explica a los de la calle lo que has visto aquí (...). Que los de la calle sepan*» (Núñez: 2016, 118).

Finalment, Mercè Núñez abandona la presó de Ventas:

La funcionaria descorre el cerrojo. Al salir, respiro a pleno pulmón una bocanada de aire puro. Estoy en libertad – me repito incrédula. En libertad. En libertad en una ciudad desconocida, sin familia y sin un real en el bolsillo. Mi única fortuna es un talego, hecho de infinitos cuadrados de telas las más diversas, que me ha costado muchas horas de paciente trabajo... (Núñez: 2016, 119).

Des d'aquell moment, Mercè Núñez passa a dependre del Servei de Llibertat Vigilada i estarà obligada a presentar-se davant de l'autoritat judicial els dies 15 i 30 de cada mes. Així i tot, abans que sigui descobert l'error, obté l'autorització per fixar la seva residència a Barcelona, a la Rambla de les Flors número 8, on el seu pare tenia la joieria. A Barcelona, Mercè Núñez recupera el contacte de velles amistats que l'ajudaran a preparar la seva fugida a França perquè tot apuntava al fet que tornaria a ser detinguda quan s'adonessin de l'error o quan tornessin a jutjar-la dels nous càrrecs. Sota la falsa identitat de Francisca Colomer i amb l'ajuda de dos vells amics, Pere Busquets i Carles Balagué, aconseguirà travessar la frontera pel Pirineu poc després.

Quan Mercè Núñez deixa de presentar-se davant del Servei de Llibertat Vigilada es dicta una requisitòria contra ella, publicada al Butlletí Oficial de la Província de Barcelona, número 242, del 14 d'octubre de 1942, perquè es presenti davant del jutge especial de delictes d'espionatge, a Madrid, «*en el plazo de 15 días, bajo apercibimiento que, al no efectuar esta presentación, será declarada en rebel-día*».

De la resistència francesa al Camp de Ravensbrück

Al cap de poc de travessar la frontera francesa, Mercè Núñez és detinguda per la policia francesa a la localitat de Sallagosa, al costat de Llivia, a la Cerdanya francesa, el 7 de setembre de 1942. És portada a la presó de Perpinyà acusada d'haver passat clandestinament la frontera i és condemnada a un mes de presó. En complir la condemna, el 8 d'octubre les autoritats de Vichy la traslladen al camp d'Argelers que ja no és un camp de refugiats dels exiliats espanyols, sinó un camp d'internament per a estrangers.

Cal explicar que la situació a França havia canviat molt des de la victòria franquista l'abril de 1939. L'inici de la Segona Guerra Mundial, uns mesos després d'acabada la guerra d'Espanya, va suposar la ràpida caiguda de França i l'ocupació del territori francès pels exèrcits alemanys. Per controlar el terç sud de França, els alemanys crearan el conegut com a govern col·laboracionista de Vichy, dirigit pel general Pétain. Per tant, quan Mercè

Núñez és detinguda per la policia francesa i empresonada, el responsable és el govern col·laboracionista nazi de Vichy que ha reconegut com a legítim el règim polític de Franco.

Internada al camp d'estrangers d'Argelers amb el nom de la seva documentació falsa, Francisca Colomer, l'única possibilitat de sortir del camp és trobar una feina i l'ocasió arriba quan algú es presenta al camp buscant una persona per treballar a una granja de porcs. Mercè Núñez fingeix tenir experiència i aconsegueix la feina que li permetrà abandonar el camp, el 23 de novembre de 1942. És portada a treballar al castell de Villerambert Julien, a Caunes Minervois, al departament de l'Aude, prop de Carcassona. Allà treballarà fins al gener de 1943, moment en què obté un treball millor com a cuinera a la seu de l'Estat Major de les forces nazis d'ocupació a Carcassona.

Es trasllada a viure a Carcassona i entra en contacte amb la Cinquena Agrupació de Guerrillers Espanyols (AGE) del departament de l'Aude amb els quals passarà a col·laborar com a informadora del que succeeix a la seu de l'Estat Major nazi a Carcassona, però també com a enllaç i casa seva es convertirà en lloc de refugi en cas de fugida o caiguda d'alguns companys i companyes guerrillers. Com ella mateixa explicarà

Mi casa, en el número 20 de la rue Fabre d'Églantine, estuvo abierta a los guerrilleros. Era una casa virgen, desconocida incluso de la mayor parte de mis camaradas, que se utilizaba en situaciones excepcionales... (entrevista al Faro de Vigo, 1977) (Núñez: 2016).

Durant més d'un any, Mercè Núñez participarà en nombroses accions i activitats d'aquesta AGE fins que serà detinguda el 25 de maig de 1944, només uns dies abans que comencés el desembarcament de Normandia, el 6 de juny de 1944, que iniciaria l'alliberament aliat de l'ocupació alemanya de França.

El segon llibre de Mercè Núñez Targa, *Destinada al crematorio* (2011), comença explicant com es va produir la caiguda de la Cinquena Agrupació de Guerrillers Espanyols del departament de l'Aude en la qual ella es veu implicada i que la portarà a l'infern de Ravensbrück. Quan és detinguda, Mercè Núñez és sotmesa a un violent interrogatori a la seu de la Gestapo a Carcassona, a la Route de Toulouse número 67, per part d'un jove intèrpret alsacià al servei de la Gestapo (policia secreta de l'Alemanya nazi), René Bach, conegut per la seva crueltat i intel·ligència fent confessar els detinguts. En acabar la guerra, Mercè Núñez tindrà la possibilitat de declarar com a testimoni en el judici contra Bach celebrat a Carcassona. En el judici Mercè Núñez demostrarà que la seva forma de veure la lluita contra el feixisme i el nazisme no incloïa la venjança, sinó la justícia i la reparació.

El llibre *Destinada al crematorio* (2011) està ple de moments com aquest en els quals les dones víctimes s'emporten la victòria moral sobre els seus opressors nazis. Per Mercè Núñez era una qüestió important demostrar i sentir que els seus ideals antifeixistes tenien un fort component humanista i humanitari, entre els quals no tenien lloc la venjança ni la violència contra el més dèbil.

Perquè a Mercè Núñez, com a totes les deportades als camps de concentració, la van despullar, li van rapar el cabell i li van treure totes les seves pertinences, però l'únic que no li van poder treure mai van ser els seus ideals i tot el que per a ella representaven. En aquest sentit, l'experiència del camp de Ravensbrück no va fer sinó convèncer-la, encara més, dels seus ideals democràtics i de justícia social. A partir d'aquella experiència, sentia que tenia una missió a la vida, que era explicar tot el que havia viscut per evitar que actes semblants tornessin a passar. Així ens interpel·la Mercè Núñez a la introducció del llibre:

¿Me vais a creer a mí? Quizás no. Pero es verdad y se tiene que escribir la verdad, aunque muchos... puedan encoger los hombros con escepticismo. Escribo porque se tiene que contar, aunque no sepa demasiado, con mi vocabulario empobrecido por el exilio; porque no se trata de hacer obra literaria, sino de decir la verdad. Y eso sí lo haré... Yo he tenido miedo, mucho miedo, e insensateces, también he hecho muchas; he pasado hambre e incluso he tenido deseos de quitarle la comida a una compañera. Todo os lo contaré y no haré trampa.

Tot i no fer una obra literària, l'estil de Mercè Núñez a *Destinada al crematorio* és molt més novel·lesc que a *Cárcel de Ventas* en el sentit que ja no són històries d'un diari, sinó que la narració segueix una trama, amb ella de protagonista, que va resseguint les seves passes a França fins a arribar al camp d'extermini de Ravensbrück i continua amb les seves experiències al camp fins al moment

de l'alliberament i seu el posterior retorn a França. Acaba amb la declaració en el judici contra el seu torturador, a Carcassona. És, per tant, un viatge d'anada i tornada a l'infern de l'Holocaust nazi, però sempre amb una mirada de dignitat envers el patiment humà i amb un raig d'esperança al final de cada acció.

Després de la seva detenció a Carcassona per la Gestapo, Mercè Núñez és enviada a un camp de deportació, conjuntament amb els onze companys de la Cinquena Agrupació de Guerrillers Espanyols del departament de l'Aude que havien caigut amb ella. Mercè encara fa servir la falsa identitat amb la qual va travessar la frontera fugint del franquisme, així que els nazis la deporten amb el nom de Francisca Colomer (Núñez: 2016). La documentació devia estar molt ben feta perquè els alemanys no van sospitar mai que fos falsa. De fet, la mateixa Mercè Núñez havia participat en la creació de documentació falsa per als guerrillers espanyols de l'Aude amb el fotògraf barceloní Agustí Centelles, el qual treballava en una botiga de fotografia de Carcassona i tenia un laboratori clandestí per realitzar la documentació falsa dels guerrillers (Ferré: 2020, 497).

Durant el trajecte, els nazis separen els homes de les dones. Els homes els porten al camp de Royallieu, a Compiègne, i les dones, provisionalment, a Fort Romainville, una fortalesa militar molt a prop de París. Els pocs dies que Mercè Núñez va estar en aquell centre de detenció on s'acumulaven els presos polítics abans de ser enviats als camps de concentració va conèixer dues espanyoles, Constanza Martínez i una tal Maria, militants del

PSUC com ella. Constanza es convertirà en companya de Mercè Núñez a Ravensbrück i només se separaran després de l'alliberament del camp. Totes dues tindran una trajectòria similar a partir de llavors. Cap de les dues voldrà tornar a Espanya fins després de la mort del dictador i totes dues dedicaran la resta de les seves vides a explicar l'experiència del camp de concentració a les noves generacions. Mercè Núñez detalla com era aquell centre de Fort Romainville i el tipus de preses que hi arribaven i explica el seu fallit intent de fuga, conscient com era que el lloc que els esperava en sortir d'allà era encara molt pitjor.

El 14 de juny de 1944 Mercè Núñez és traslladada juntament amb un gran grup de dones. Primer les porten amb tren fins a Sarrebrück, a Alemanya, en unes condicions inhumanes. Més de cinquanta dones en un vagó de transport de cavalls, totalment tancat, amb una minúscula finestra tancada amb filferros i un sol tros de pa els cinc dies que va durar el viatge. El 23 de juny arriben al camp de Ravensbrück esgotades i a punt de defallir, però el pitjor estava a punt de començar.

En arribar al camp, les preses són posades en quarantena i separades, mitjançant una visita mèdica superficial, entre aquelles que estan en condicions de treballar i aquelles que, estant malaltes o sent velles, no són considerades productives i seran assassinades poc després.

A les que superaven la selecció els treuen tot, fins i tot, el nom. A Mercè Núñez li assignaran el número 43225. Aquesta era una de les mil maneres que els nazis tenien de deshumanitzar els presos i preses. Pel camí ja

havien estat despullades de pràcticament qualsevol altra possessió que tingués el més mínim valor o els recordés la seva vida anterior a l'entrada al camp. Els nazis identificaven els deportats amb un número cosit en el vestit a ratlles que els donaven i amb un triangle de diferents colors que indicava la seva classificació. El triangle de les que estaven allà per motius polítics, com Mercè Núñez, era vermell; el de les jueves era groc; i el blau, el dels apàtrides, el portaven, per exemple, molts dels deportats espanyols a Mauthausen.

De les més de 130.000 dones que hi havia al camp de Ravensbrück, unes 250 eren espanyoles. Mercè Núñez coneixerà moltes d'elles, com Neus Català, però no estarà molts dies amb elles. El 21 de juliol de 1944 és destinada al Kommando HASAG, en un camp de concentració a prop de Leipzig també conegut com a Kommando de Leipzig/Schönefeld, i li és assignat un nou número, el 4068. HASAG era un conglomerat d'empreses de fabricació d'armes que treballaven per al govern nazi i tenien desenes de fàbriques per tota l'Europa ocupada en què utilitzaven els presos polítics com a mà d'obra esclava i on van morir milers de treballadors.

Mercè Núñez arriba a Leipzig/Schönefeld entre els primers grups de dones destinades al camp de treball i es dedica, primerament, a la reconstrucció de les fàbriques HASAG que havien estat bombardejades a principis de 1944 i, després, a treballar en una de les seves cadenes de fabricació d'obusos i de llançagranades antitancs.

De les més de 6.000 dones que treballen a HASAG, a Leipzig, Mercè Núñez coneixerà set espanyoles que

s'ajudaran i es cuidaran entre elles com a germanes: Constanza Martínez, que l'acompanya des de Fort Romainville; Maria del Carme Boatell Costa, catalana d'Urgellès; Mercè Bernal; Maria del Carmen Pomares Monleón, coneguda com a Marita; Elisa Ruiz; María Ferrer, a qui deien Conxita, i María Antonia Benítez Luque (DA: 2012). Segons Mercè Núñez:

Perteneceemos a todas las nacionalidades de Europa. Hay obreras y profesionales, comerciantes, médicas, campesinas, oficiales del Ejército Rojo, mujeres de recursos médicos y otras pertenecientes a las clases más acomodadas. Y, no obstante, a pesar de las diferencias de nacionalidad, de origen social y de creencias religiosas y políticas, vamos a luchar juntas contra el nazismo. (Núñez: 2016, 181).

Van ser moltes les empreses alemanyes i estrangeres que van finançar Hitler en la seva arribada al poder. Especialment coneguda és la relació d'admiració mútua entre el magnat estatunidenc Henry Ford i Adolf Hitler (Pauwels: 2021). Però una vegada iniciada la guerra i a causa de la falta de mà d'obra alemanya, els camps de concentració es van convertir en un gran negoci per a les empreses alemanyes que produïen amb mà d'obra esclava per alimentar la maquinària de guerra nazi. Empreses i bancs com Allianz, Deutsche Bank, Volkswagen, Mercedes, BMW, Opel, la filial alemanya de Ford o Siemens són les més conegudes, però n'hi ha moltes més, com també petites i mitjanes empreses i explotacions agrícoles. Segons la investigació més gran portada a terme

sobre l'Holocaust, per part del Museu Memorial de l'Holocaust de Washington DC, uns 20 milions de persones van morir a conseqüència de la deportació i el treball esclau a l'Alemanya nazi entre 1933 i 1945. Perquè les detencions i deportacions d'opositors polítics, jueus i gitanos comencen amb l'arribada dels nazis al poder, el 1933, i es converteix en un fet massiu durant la Segona Guerra Mundial (Overy: 1990).

Tot i que coneguda, la responsabilitat de les empreses alemanyes en l'Holocaust no va començar a ser difosa àmpliament fins als anys noranta, gràcies a la desclassificació dels arxius dels països excomunistes. Una vegada més, Mercè Núñez és pionera en la denúncia de la connivència de les empreses alemanyes amb el Tercer Reich alemany i a *El valor de la memoria* (2016) es queixa del

papel dirigente que tuvieron los grandes magnates de la industria alemana, que explotaron sin escrúpulos a los deportados, obligándolos, en pleno siglo XX, a trabajar como en tiempos de esclavitud, apenas nutridos, haciendo jornadas agotadoras, los trabajos más duros y peligrosos, tratados a golpes, sin dormir... ¿Un accidente, una enfermedad, los dejaba inútiles? ¡Al gas! Otros deportados llegarían para sustituirlos. La mano de obra era barata. Fríamente, los estudios estadísticos hechos por ellos daban una media de nueve meses de vida a cada deportado (Núñez: 2016, 180).

En el seu relat, Mercè Núñez explica com, des del primer moment, les deportades de HASAG es van

adonar que podien contribuir a la derrota nazi inutilitzant els obusos i els llançagranades que després anirien al front de guerra i boicotejant les màquines que els fabricaven per retardar la producció. I així ho van fer, com explica Mercè Núñez. Com també detalla una acció conjunta de totes les treballadores deportades del camp, les quals es van posar d'acord per no acceptar un sou que els nazis els volien pagar per fer veure als treballadors alemanys que les preses eren treballadores lliures. «*Se decide, pues, rechazar públicamente el dinero en la fábrica y proclamar abiertamente nuestra condición de prisioneras políticas*» (Núñez: 2016, 201) Aquella batalla simbòlica va ser guanyada per les preses, tot i les enormes pressions dels guardes del camp, i va representar, segons Mercè Núñez, una victòria importantíssima per a la seva moral.

Volvemos al campo, en hileras de cinco, con la cabeza bien erguida, marcando el paso, orgullosas, locas de alegría. No nos falta más que ponernos a cantar. Ni una sola mujer ha fallado. En todos los turnos, en todas las secciones, el resultado ha sido el mismo. ¡Y somos seis mil de todas las nacionalidades de Europa! Os lo digo tal como lo pienso: aquel fue uno de los días más felices de mi vida (Núñez: 2016, 204).

Però la vida al camp i a la fàbrica era terriblement dura. El que pitjor recorda Mercè Núñez era el que en el camp denominaven l'*apell*.

Desde mi punto de vista y a pesar de que pasábamos hambre, vivíamos con el temor constante de ir a parar al «gas», de los maltratos..., pero a mí lo que más me ofendía, lo que más me quedó grabado en la memoria, fue sin duda lo que ellos llamaban el 'appell'... Consistía en que te hacían formar en hileras en el patio del campo a la intemperie, en posición de firmes sin mover nada, ni la cabeza, ni las manos, ni los pies, nada... formar impecables líneas rectas y no moverse por nada... Era un castigo evidentemente y un recuento para ver si faltaba alguna... (como si pudiese faltar...) Era, para mí, una humillación, un intento más de destrucción de la persona... te obligaban a permanecer impasible, inmóvil, aunque la compañera de tu lado se cayese y la estuvieran apaleando... y una no podía hacer absolutamente nada..., te hacían sentir cobarde, te habían destruido... Y pasaba cada día, durante un par de horas... (Núñez: 2016, 274).

A principis de 1945 Mercè Núñez comença a tenir una febre molt alta i és traslladada al *revier* o infermeria amb escarlatina. Surt de la infermeria quaranta dies després sense estar curada perquè no hi ha medicaments, però continua estant molt dèbil i té dolors molt forts a les plantes dels peus que quasi no li permeten caminar. La seva amiga Constanza cuida d'ella, però tampoc està gaire bé perquè se li han trencat les ulleres i no veu bé, i si els guardes del camp se n'adonen les enviaran a les cambres de gas.

A aquelles alçades de la guerra les tropes alemanyes estan de retirada i l'alliberament del camp sembla

imminent. Les preses ho saben, entre altres coses, perquè el menjar cada vegada escasseja més i els bombardejos són continus. Però a Mercè Núñez li queden menys forces cada dia i les seves companyes la tornen a portar a la infermeria després d'un greu atac. L'endemà, la seva salut és tan fràgil que el metge nazi l'apunta per a «transport». Això volia dir que estava destinada a la cambra de gas i el crematori. Però aquell mateix matí les tropes aliades de la Segona Divisió d'Infanteria dels Estats Units estan pròximes al camp i els vigilants alemanys decideixen evacuar-lo. Les seves amigues espanyoles van a veure Mercè Núñez a la infermeria i li porten una petita bandera republicana tricolor que elles mateixes han confeccionat. Justament el dia de l'alliberament del camp és el 14 d'abril de 1945, aniversari de la proclamació de la Segona República espanyola.

Més de 5.000 dones són evacuades del camp escoltades per les SS alemanyes, però a poc a poc els alemanys aniran desertant i les dones escapant-se. Al camp han quedat les que estaven massa dèbils per ser evacuades. Entre elles Mercè Núñez, que es trobava tan malament que quasi no recorda res del moment en què els aliats van alliberar el camp. És traslladada a una maternitat a Leipzig i salvarà la vida miraculosament perquè la mortaldat entre els presos alliberats serà terrible. El 24 de maig de 1945, parcialment recuperada, serà repatriada a França amb les últimes preses que quedaven del camp de HASAG perquè l'Espanya de Franco no va voler saber res dels supervivents republicans.

Ja a França, Mercè Núñez ingressa a l'hospital Bichat de París uns dies i quan li donen l'alta torna a Carcassona, encara dèbil, per declarar com a testimoni en el judici contra el seu torturador de la Gestapo, René Bach. A Carcassona es retroba amb les seves velles amistats de l'exili republicà. En el judici i malgrat tot allò viscut als camps de concentració alemanys, Mercè Núñez mostra pietat envers el seu torturador. «*Salgo de allí a punto de desfallecer. Pero salgo con la cabeza bien alta. No, el nazismo no me ha vencido, no me ha hecho utilizar sus propios métodos*» (Núñez: 2016, 245).

Una vida dedicada a recuperar la memòria de les presons del franquisme i de l'Holocaust

Después hubo un largo paréntesis de sanatorios, hospitales, casas de reposo, recaídas y quirófanos (Núñez: 2016, 246).

I la difícil tasca d'intentar tornar a tenir una vida normal a l'exili francès.

Tengo que vencer el miedo a volver a la vida normal, aprender otra vez, como una chiquilla pequeña, los gestos sencillos: pagar el alquiler, ir a la panadería a comprar el pan, saludar a un vecino; salir del gueto moral, del yo ya no soy como los demás, los que no han estado en los campos no nos pueden comprender. Y no decirse nunca yo ya he hecho bastante.

En un d'aquests centres de convalescència de la postguerra, concretament a Meillon, als Baixos Pirineus

francesos, Mercè Núñez coneix un altre exiliat republicà espanyol, Medardo Iglesias Martín, del qual s'enamorarà i amb el qual s'anirà a viure poc després. Medardo Iglesias havia estat capità de la Guàrdia d'Assalt de Madrid i havia lluitat per la República des del primer moment. Al final de la Guerra Civil va aconseguir fugir des del port d'Alacant en el mític vaixell carboner britànic Stanbrook que el 28 de març de 1939, amb 2.800 persones a bord, va aconseguir burlar el bloqueig marítim feixista de la marina italiana per portar els refugiats republicans rumb a Orà, Algèria (Martínez: 2005). Durant la Segona Guerra Mundial Medardo va passar per diversos camps de refugiats d'espanyols al nord d'Àfrica i en la postguerra es va poder traslladar a França.

L'any 1947, Mercè Núñez i Medardo Iglesias es traslladen a viure a la població de Drancy, als afores de París, i converteixen casa seva en un punt de trobada i reunió de nombrosos exiliats espanyols. Després de la guerra, l'esperança d'una intervenció militar aliada contra l'Espanya de Franco es va esvaïnt, a poc a poc, i la nostra parella comença a organitzar la seva vida a l'exili, però sempre amb les maletes preparades i amb el desig de poder tornar, alguna vegada, a Espanya.

El llarg internament de Mercè Núñez al camp de concentració de Leipzig/Schönefeld li va deixar importants seqüeles físiques. Els metges li van aconsellar que no tingués fills, però desavenint la seva recomanació va donar a llum un fill l'any 1949, del qual ja hem parlat en aquest llibre per la seva important tasca de divulgació de la memòria de la seva mare. Més tard, l'any 1959, haurà

de ser operada i li extirparan un pulmó. Aquest fet indica que les seqüeles físiques l'acompanyaran tota la vida.

El seu fill Pablo Iglesias recull a *El valor de la memoria* (2016) totes les condecoracions i homenatges que se li han fet fins a la data, entre les quals cal destacar la màxima condecoració que pot rebre un civil a França, la Légion d'Honneur l'any 1959.

A l'exili parisenc, Mercè Núñez torna a la seva activitat militant en diverses associacions amb una forta presència femenina, com la Unió de Dones Franceses, dedicada a tasques humanitàries en conflictes bèl·lics, i en el moviment pacifista organitzat al voltant del Consell Mundial de la Pau (CMP), creat el 1949, amb la voluntat de promoure la convivència pacífica de les nacions i el desarmament nuclear. Aquest CMP va ser impulsat per la IV Internacional Comunista i va atreure nombroses personalitats properes al comunisme com Pablo Picasso, Jean-Paul Sartre, Diego Rivera o Pablo Neruda, amb el qual Mercè Núñez havia viscut una de les seves primeres feines com a secretària. A partir dels anys seixanta, també va estar lligada a la Confederació General del Treball de França, d'ideologia comunista, treballant en l'assessorament sindical dels emigrats espanyols. Com a mostra d'aquest compromís, a l'annex 3 hem transcrit un article de Mercè Núñez en què descriu minuciosament les difícils condicions de vida dels emigrants espanyols a França i la seva manera d'estalviar per enviar diners a la família, publicat a la revista de l'exili *Libertad para España*, número de la primera quinzena del novembre de 1965.

Però el més destacable de la vida de Mercè Núñez, després d'haver sobreviscut a l'Holocaust, va ser la seva determinació per preservar la memòria de l'experiència femenina a les presons franquistes i els camps de treball i extermini del nazisme. La majoria de supervivents dels camps de la mort van entendre que per ells i elles era un deure moral explicar a les noves generacions el que havia succeït per evitar que s'oblidés i es tornés a repetir. Per alguns supervivents, com Primo Levi, aquesta va ser una feixuga càrrega impossible de suportar, però des del punt de vista de Mercè Núñez preservar la memòria era el mínim que podia fer i s'ho va prendre molt seriosament. Va participar en nombrosos congressos sobre la deportació i els camps de concentració per tot Europa oferint el seu testimoni i va escriure un bon nombre d'articles en publicacions lligades al Partit Comunista francès, al Partit Comunista espanyol i al PSUC a l'exili com *L'Humanité*, *Mujeres Antifascistas Españolas*, *Mundo Obrero*, *Treball o Nuestra Bandera*, entre d'altres.

Igualment i lligada al PCE, va coordinar durant anys un programa a Radio España Independiente, coneguda popularment com *La Pirenaica*, amb un programa sobre Galícia que portava per títol *De Ribadeo a Tuy*. Diversos estudis han posat de manifest el paper protagonista que les dones del PCE, com Mercè Núñez, van tenir en aquesta emissora clandestina del PCE que va emetre entre 1947 i 1977, primer des de Moscou i després des de Bucarest (Balsebre i Fontova: 2016). La dècada dels seixanta, *La Pirenaica* es va convertir en un veritable mitjà de comunicació de masses, amb milions d'oients a

Espanya i entre l'emigració i l'exili, i la principal veu de l'antifranquisme (Zaragoza: 2008).

Com era comú entre els exiliats, Mercè Núñez fa servir diversos pseudònims als seus articles publicats a Espanya com

Andrea Docaña (Andrea, siendo el nombre de su abuela paterna, y 'O Caño' la cuna de su familia paterna de Bergondo en Galicia), María Rosa Codesido (nombre de una prima suya y de su domicilio en Bergondo) y Anita Dámaso o A.D. (mismas iniciales que Andrea Docaña) (Núñez: 2016, 277).

L'any 1950 Mercè Núñez publica una sèrie de quatre articles sobre la seva experiència a les presons franquistes a la revista de l'exili francès *Mujeres antifascistas españolas*, que serà l'embrió del futur llibre *Cárcel de Ventas* que es publicarà, finalment, l'any 1967 amb pròleg del poeta comunista Marcos Ana, el qual va passar 23 anys de captiveri a les presons franquistes. A l'annex 3 hem transcrit el primer d'aquests articles en el qual podem apreciar el to i l'estil narratiu en forma de diari que marcaran *Cárcel de Ventas*.

L'any 1968 forma part de la creació, a l'exili francès, del Comitè Central del Partit Comunista de Galícia, com a secció gallega del PCE, del qual serà primer secretari general Santiago Álvarez Gómez. És el maig francès de 1968 i Mercè Núñez viu a París la revolta d'obriers i estudiants contra el govern de Gaulle. A l'annex 4 hem transcrit un interessant article que Mercè Núñez publica

aquell any sobre la influència del maig francès en la presa de consciència dels treballadors emigrats espanyols a França, signat amb el pseudònim d'Anita Dámaso i publicat al diari de l'exili espanyol *Información Española*, número 5, de la segona quinzena del juny de 1968.

L'any 1970 Mercè Núñez escriu un article sobre els vint-i-cinc anys de l'alliberament dels camps de concentració del nazisme, amb el pseudònim d'Anita Dámaso, al diari de l'exili espanyol *Información Española*, número 39, de la segona quinzena de l'abril de 1970 (vegeu annex 5) i comença a donar forma al seu testimoni de l'experiència concentracionària. Així i tot, caldrà esperar gairebé una dècada més perquè el seu testimoni com a lluitadora de la resistència francesa i deportada a Ravensbrück sigui publicat, l'any 1980 i en català, amb el títol de *El carretó de gossos. Una catalana a Ravensbrück*. La traducció castellana (*Destinada al crematorio*) haurà d'esperar molt més i no serà publicada fins a l'any 2011, mentre que l'any 2012 apareixerà la versió en francès (*La valeur de la mémoire*), amb traducció de Ana Bonet Solé.

Finalment, l'any 1975 mor Franco i Mercè Núñez torna a Espanya poc després per participar amb el PCG en la preparació de les primeres eleccions democràtiques, el juny de 1977. Els últims anys de la seva vida els passarà donant conferències a instituts i col·legis de Galícia i Catalunya en les quals presentava el documental d'Alain Resnais, de 1956, *Nit i boira*. El film mostrava, per primera vegada, material cinematogràfic i fotogràfic confiscat pels aliats a l'exèrcit alemany sobre els camps d'extermini i destaca tant pel seu lirisme i sensibilitat

captivadora com per exposar l'argument de la responsabilitat col·lectiva, no només d'Alemanya, sinó de tot Europa i de la Humanitat sobre l'Holocaust.

L'any 1983 Mercè Núñez es converteix en la delegada a Galícia de l'Amical de Mauthausen i altres camps, amb seu a Barcelona, i participa en l'elaboració d'un cens de gallecs i gallegues deportats als camps de concentració alemanys que donarà com a resultat més de 200 noms (DA: 2012).

Finalment, Mercè Núñez Targa va morir a la ciutat de Vigo el 4 d'agost de 1986 a l'edat de 75 anys. L'any 2009 l'Ajuntament de Vigo li va dedicar un carrer que porta el seu nom i l'any 2019 l'Ajuntament de Barcelona va col·locar una placa commemorativa a la porta de la seva casa natal, al carrer de Santa Anna número 5. La seva història s'ha convertit en un mite i, per sempre més, el seu nom estarà lligat no només a la memòria de l'Holocaust en la seva versió republicana espanyola i catalana, sinó que també ho estarà amb els ideals de democràcia, justícia social i feminisme.

Annex

Cárcel de Ventas.
Hotel maravilloso.¹

Cárcel de Ventas.
Hotel maravilloso.
Lleno de lujo e higiene.
A todo confort.

Donde no hay
ni camas ni comidas.
En los infiernos
se está mucho mejor.

Hay cola atroz
en los retretes.
Vivo cemento dan por pan.

1 Cançó sarcàstica sobre la presó de Ventas que cantaven les preses.

Lentejas único alimento.
Un plato al día te darán.

Lujoso baldosín
disfrutas por el colchón.
Al levantarme, tengo deshecho
un riñón.

A eso de las siete
tocan a diana.
Nos levantamos todas en tropel.
Vienen a darnos
las sopas carceleras.
No hay más remedio que comer.

Lentejas por aquí,
judías por allá.
Y luego un bombardeo
que es cosa fatal.

(Generalísimo) piensa
en las presas.
Que la justicia
no se haga esperar.
Que la sarna empieza a hacer estragos
y es un mal.
(General, general).
A eso de la nueve
nos pasamos la lendrera.
Este es un caso difícil de explicar.

Saltan los piojos tan grandes
como fieras.

Que hasta en la celda
nos hacen patinar.

Hay (fascistonas) y (pajilleras).
Cuánto nos quieren humillar.
Pero tenemos en las venas
sangre (rojilla) de verdad.

Tenemos que aplastar
a Franco el vividor.
Y el pueblo madrileño
será (vencedor).

Bravo, Negrete,
los presos te saludan.
Yo sé que tú
nos traes la libertad.
Quiero volar contigo
para siempre y a los rojos,
mis hermanos, abrazar.

(Generalísimo)
Que tu justicia
no se haga esperar.
Que ya estamos
pagando muy caro
el delito de ser social.

Dos años en las cárceles franquistas²

Hoy iniciamos la publicación de un relato de excepcional valor, por ser verídico, por haber sido vivido por una compañera nuestra durante dos años de encierro en las cárceles franquistas. Los hechos expuestos a continuación constituyen una acusación terrible contra el inquisitorial régimen del verdugo Franco. Pero son, al mismo tiempo, un exponente vivo del maravilloso espíritu de las mujeres antifascistas, de su fe irrompible en la causa sagrada de la liberación de nuestra patria.

Por motivos fáciles de comprender, nos abstenemos de revelar el nombre la autora de este relato.

I Ventas

Esta tarde me han levantado la incomunicación. Después de largos meses de silencio absoluto, sola día y noche sin ver un rostro amigo, me he quedado un poco desorientada en esa enorme prisión, abarrotada de mujeres, instaladas en los pasillos, en las escaleras, en los retretes, dentro de las bañeras e incluso en pleno patio, al aire libre.

Un enjambre de presas alrededor mío me asedia a preguntas y, con esa fácil hospitalidad del pueblo madrileño, inmediatamente, estrechándose hasta lo inverosímil,

2 Primer dels quatre articles publicats per Mercè Núñez sobre la seva experiència a les presons franquistes a la revista de l'exili *Mujeres antifascistas españolas*, en números consecutius (36, 37, 38 i 39), entre l'abril i el setembre de 1950.

me hacen sitio en un pasillo, donde coloco como puedo mi colchón.

Una vieja, después de mucho hurgar en un talego, me trae como un tesoro una cuchara. Una campesina de El Escorial me ofrece un plato de aluminio completamente abollado y una muchacha joven, delgada y triste, me dice que tiene un cántaro y un cubo y que puedo disponer de ellos para beber y lavarme.

Hablando todas al mismo tiempo, me explican que la dirección de la cárcel —«esa gentuza»— no proporciona recipientes, ni plato, ni cuchara, ni colchón siquiera y que únicamente la solidaridad entre las reclusas evita que ciertas compañeras que, como yo misma, no tiene familia en Madrid, se vean en la imposibilidad material de comer y dormir.

Algunas me enseñan sus obras de arte: bolsas para la compra fabricadas con sacos viejos, flores artificiales hechas con alambre eléctrico, alpargatas primorosas, cajitas, muñecas, burritos, verdaderos prodigios de ingenio y paciencia.

—Eso no es nada —dice una. ¡Si vieras lo que hacen los hombres, pobrecillos! Mira qué anillo me ha hecho un chico de Porlier que tiene la «Pepa».

—¿La «Pepa»? ¿Qué es eso?

—¡Anda! ¿No lo sabes? La «Pepa» quiere decir la pena de muerte. Los condenados a muerte de Porlier le han sacado una canción. Verás.

Y con madrileñísimo donaire empieza a cantar:

«Es la «Pepa» una gachí

Que está en moda «tó» Madrí

Y que «tié» predilección por los rojillos.»

¡La que hemos liado! Ahora todo el mundo quiere enseñarme canciones carceleras, llenas de humorismo y combatividad. Acaban armando tal alboroto que aparece una funcionaria y chilla rabiosamente tratando de imponer silencio. Como si callara. Acaba marchándose mascullando amenazas.

—Esta es el «Rey que rabió» —me dice con sorna una mujer. Hay otra funcionaria que es la «Veneno». Todas tienen nombre: «Pasos Largos», «La Lenteja», «Boris Karloff»...

Dos niños chiquitines atraviesan el pasillo.

—Pero ¿cómo? ¿También hay niños aquí? —pregunto asombrada.

—Unos trescientos —me contesta la campesina de El Escorial—. Los matan de hambre. ¡Pobrecillos! Comen como nosotras. Todos están enfermos. Muchos se mueren.

La muchacha joven de mi derecha murmura con voz alterada por la emoción:

—Yo tenía una niña de cinco meses, bonita como un sol, y se me murió aquí en una epidemia terrible que hubo el verano pasado. Como cada día había cinco o seis niños muertos, los amontonaban en un váter hasta el día siguiente. Y allí pasé toda la noche, haciendo guardia para evitar que las ratas mordieran el cadáver de mi niña... ¡Nunca olvidaré aquella noche!

II Fusilamientos en el Cementerio del Este

Me despierto sobresaltada. ¿Qué pasa? Hay un no sé qué en la expresión de todas las mujeres que me sorprende. Todas guardan un silencio absoluto, como si esperaran algo, los rostros llenos de emoción contenida. Hay labios que tiemblan, ojos que se enturbian...

Por más que escucho atentamente, no oigo más que el ronroneo, amortiguado por la distancia, de un camión y el ladrido furioso de unos perros, pero no consigo establecer una relación entre estos sonidos, perfectamente normales y la actitud insólita de las mujeres.

Intento preguntar qué ocurre, pero una voz enérgica me ordena el silencio.

Bruscamente, se para el ruido del motor y es como si una ola de emoción indescriptible invadiera el pasillo. Una jovencilla se cubre los oídos con ambas manos. La viejecita llora en silencio. Otra se muerde los labios hasta hacerse sangre.

¡Rrrran! El tableteo inconfundible de una ametralladora rasga el silencio. Y como un torrente que se desborda, el pasillo se convierte en un coro de gritos, de llantos, de furiosas imprecaciones.

—¡Asesinos!

—¿Hasta cuándo, madre mía, hasta cuándo?

—¡Canallas!

—¡Silencio!

Y todas callan conteniendo el llanto.

(CONTINUARÁ)

Los emigrantes y sus familias en España³

Viudas de vivos

«Viudas de vivos». Así calificó antaño Rosalía de Castro, la gran poetisa de Galicia, a las mujeres de los emigrantes. Viudas de vivos; tal es hoy la existencia de centenares de miles de mujeres de nuestro país.

Se casaron enamorados, barriendo con su ímpetu juvenil todas las objeciones: «trabajaremos, saldremos adelante de alguna manera». Pero en la España de los «25 años de paz» la felicidad es un lujo al que no tienen derecho las gentes sencillas. La dura realidad les fue acorralando: había necesidades urgentes, deudas por pagar; los hijos carecían de lo necesario. Hasta que un día el hombre, tras larga y dolorosa reflexión, acabó por decir la frase temida: «Me marcharé al extranjero; allí se gana...». Y así, entre lágrimas y recomendaciones –«¡que escribas, que te cuides!»– se marchó el esposo y un hogar más de España fue descuartizado.

Pero si en los primeros tiempos los giros mensuales de los emigrantes dieron, es cierto, algún respiro a sus familiares, la subida brutal de los precios ha dado en tierra con el efímero bienestar que podían proporcionar las remesas de los familiares ausentes. ¿Cómo administrarse

3 Article de Mercè Núñez sobre les difícils condicions de vida dels emigrants espanyols a França i la seva manera d'estalviar per enviar diners a la família, publicat a la revista de l'exili *Llibertat para España*, número de la primera quinzena del novembre de 1965.

cuando la carne cuesta un precio imposible y la pescadilla vale 80 pesetas el kilo, por no hablar de la merluza, que alcanza precios astronómicos? La leche es artículo de lujo. La fruta, igual. Y hay que pagar el alquiler, la luz, el carbón, calzarse, vestirse...

Nuestras «viudas de vivos» comprenden amargamente que no es la emigración quien va a dar solución a sus agudos problemas; y que las ilusiones que habían cifrado en ella («Me voy sólo unos meses, un año lo más; nos compraremos un pisito; a lo mejor podré ponerme a trabajar por mi cuenta...») no eran más que eso: ilusiones, vana euforia, fomentada taimadamente por la demagogia de la dictadura. Y que los emigrantes van, a duras penas, a su casa en vacaciones, pero no a quedarse. La misma situación que les obligó a marcharse sigue en pie, corregida y aumentada. No pueden quedarse. Y que la emigración se hace crónica y se van consumiendo así los mejores años de su vida.

Es por eso que entre los emigrantes y sus familias germina cada vez con más fuerza la idea de que «hay que acabar con eso», de que hay que organizarse y luchar y acabar con la dictadura. Y para empezar, protestar por todos los medios contra el alza escandalosa de los precios que hace nulos y estériles los tremendos esfuerzos que consienten los trabajadores emigrados para dar de comer decentemente a sus familias.

Haciendo la compra con los emigrados

El mercado dominguero se encuentra cerca de una residencia habitada por muchos españoles. Una de esas residencias infames, bautizadas pomposamente «hogares», donde en cada piso de dos piezas, sin puertas, sin ventanas, con las paredes sin rebozar y un piso de cemento bruto que con un barrido deja calva una escoba, malviven ocho hombres, ocho emigrados. Duermen en camas superpuestas, con un saco a guisa de sábana, tienen una mesa única y un infiernillo para todos, donde comen y guisan por turnos. Unos trabajan de noche, otros de día; jamás hay silencio. Tienen que hacerse guisados rápidos y aprovechar luego un rinconcito limpio de la mesa para sentarse a escribir a la familia ausente.

El hogar

El «hogar» no es gratuito, ni mucho menos. Dicha residencia pertenece a un grupo de grandes patronos de la construcción y de la metalurgia, que envían allí a sus obreros emigrados, previo descuento de una cantidad elevada –más de 1.300 francos antiguos por semana y por cabeza. Pero hay otros patronos, ajenos a la residencia, que mandan también allí a sus obreros, de acuerdo con el grupo de capitalistas accionistas del «hogar». Los obreros que trabajan para ellos pagan mucho más: exactamente 1.820 francos por semana. Uno de ellos me enseña la hoja de paga de la fábrica: por un mes –el mes tenía cinco sábados– le han descontado 9.100 francos. Así pues, por un piso sin terminar, minúsculo, a razón de ocho

hombres por piso, sacan, los que mangonean el «hogar», alrededor de 60.000 francos mensuales. A cuatrocientos metros escasos de la residencia hay unos grupos de casas donde, por un piso con una habitación más, con linóleo en el suelo, las paredes empapeladas, provisto de puertas, con ascensor, calefacción y limpieza comprometida se paga – tengo un recibo en la mano– alrededor de los 16.000 francos. Esas cifras escuetas dan una idea del inmenso robo que constituyen las citadas residencias y los enormes beneficios que representa para los patronos esta doble explotación de los que sudan día y noche para ellos. Los domingos vienen a este mercado a hacer el grueso de las compras de la semana. Los otros días no tienen tiempo. Trabajan muchas horas, tienen que desplazarse lejos y cuando llegan a la residencia, rendidos, les queda la cena por hacer y el preparar algo para llevar en la tartera al día siguiente. Porque comer a mediodía en una fonda, incluso la más modesta, es algo que les está vedado si quieren rebañar unas perrillas para mandar a la familia.

A los recién llegados se les conoce en seguida. Nunca fueron a comprar, en España, y les da vergüenza. Llevan una cartera o un macuto y a medida que hacen la compra meten furtivamente el repollo, el bacalao o los tomates y los cubren con cuidado de que no se vean. Lo que no impide que, pese a todas las precauciones, algunas veces te los encuentres por la calle, con la cartera en la mano, de la que asoma, ufano y rebelde, el tallo inconfundible de un puerro. Los que ya llevan aquí tiempo se han

comprado ya un capachito, más cómodo para las compras, y no se preocupan si alguien les ve en el mercado.

Su preocupación: la familia

Varios de ellos se acercan. Charlamos animadamente.

—¿Cómo pasáis las tardes de los domingos? —pregunto a dos gallegos. Ambos se miran.

—En la residencia. Lavamos la ropa. Y luego, a lo mejor, vamos a dar una vuelta.

—¿Al café?

—¡Qué cosas tiene! Si nos metemos en el café hay que quitarlo de comer. Vamos a tomar el aire por el barrio y gracias. O si estamos muy cansados nos echamos a dormir. Porque hacemos 63 horas y más por semana.

—¿Tantas?

—Allá están los hijos.. Con sólo 40 horas no podríamos mandarles nada. Y no somos peones —dicen con orgullo—. Somos albañiles, oficiales.

—¡Maldita sea! —tercia un andaluz. Eso no es vida. Todos le hacen coro.

—Y si tan solo fuera cuestión de estar aquí unos meses y ya recogiera uno lo bastante para no volver... Pero yo llevo ya tres años y como el primer día...

—Los solteros —salta un catalán— todavía nos defendemos. Pero los casados... Mire, en la residencia, solo en la forma de comer, se conoce en seguida al que tiene cargas de familia y al que no. Cuanta más familia peor comen.

—¡Qué remedio! —suspira el andaluz—. Yo tengo que mandar todos los meses a casa no menos de tres mil quinientas pesetas.

—¿Tanto? —le digo asombrada.

—Siete bocas —me contesta escuetamente—. Cinco chicos, la mujer y mi madre.

Lo que comen

Porque hablando con los emigrantes se tropieza una con un rasgo extraordinario: el emigrante no se dice «Me es indispensable tanto para comer; el resto lo mandaré a la familia», sino que razona a la inversa: «La familia necesita tanto para comer; yo tengo que apañarme como sea con lo que queda». Y trabaja horas y más horas, sábados y hasta domingos, se priva de todo, no bebe, no fuma, no pisa un cine ni un café, come patatas viudas o sopas de ajo, va a pie por ahorrarse un billete de autobús, pero envía la cantidad que se ha fijado a su hogar. Y todos los meses se va a correos, con unos billetes prietos en la mano, sobados a fuerza de contarlos y recontarlos, a enviar el giro a la familia. ¡Ay madres, ay mujeres, si supierais qué suma de dolor, de esfuerzo y de privaciones representa ese pequeño puñado de billetes que os trae cada mes el cartero!

La hora apremia y me despido de ellos para hacer las compras. El andaluz marcha unos pasos delante de mí. Le veo pasar ante los puestos de carne sin mirar siquiera. Eso no es para él. Ante un puesto de tomates se queda un segundo dudando —le deben gustar los tomates— pero levanta los ojos, ve el precio, hace un rápido cálculo —debe

contar en pesetas todavía— y se aleja, como a desgana. No compra fruta. Se lleva unas patatas, un paquete de arroz; más allá compra un trozo pequeño de morcilla —eso debe ser el extraordinario para el domingo— y la mitad de un bacalao. Un momento se queda contemplando el pescado. Pero mira los precios, vuelve a murmurar algo —la traducción en pesetas— y se aleja. Porque otra de las características de esos hombres es su preocupación por la limpieza. Se les ve con trajes muy usados, pero sin manchas, la camisa limpia y los zapatos con medias suelas, pero enlustrados. Y para quien haya podido contemplar con sus propios ojos las infames condiciones en que tienen que vivir, esa limpieza parece asombrosa; es un milagro de dignidad, de no querer dejarse llevar al terreno de la degradación a que quiere conducirles el franquismo.

Su respuesta

—¡Oiga!

Me vuelvo. Es un muchacho cacereño, vivo como una ardilla, que trabaja en una fábrica metalúrgica donde hay centenares de españoles.

—¿Sabe usted —me dice muy animado— que en la fábrica vamos a preparar una huelga para la semana que entra? Primero se pensaba en hacer solo unas horas. Pero los españoles no estamos de acuerdo: queremos hacer todo el día y más si es preciso. Y hemos pedido que entre nuestras reivindicaciones se incluya el robo escandaloso que se nos hace en la residencia.

Desde París. Algo profundo está cambiando aquí⁴

«Nada es igual que antes». Estas palabras, que acaba de decirme un español, pienso que expresan con exactitud cuál es el estado de ánimo de nuestros compatriotas durante los días históricos que estamos viviendo en Francia. Común una ola de fondo, la huelga, la ocupación de las fábricas, la extraordinaria toma de conciencia de los trabajadores ha barrido todos los complejos de inferioridad, las desconfianzas, las diferencias entre trabajadores franceses y españoles, tan fomentadas por sus comunes explotadores. Los españoles admiran la larga experiencia, la madurez, el sentido de organización de sus compañeros franceses. Y estos, al hablar de los españoles, rinden homenaje a su excepcional combatividad, a su firmeza sin fisuras. En estos días han aprendido a conocerse mejor que en años de trabajo común.

La dignidad no tiene precio

«*Vos gars sont magnifiques*» –me han dicho los trabajadores franceses dondequiera que he preguntado. Mil ejemplos de esa valentía de nuestros compatriotas podría citar. Como el de los obreros de Citroën, por ejemplo: la dirección, creyendo poder romper el frente único de los trabajadores por el eslabón que consideraba débil –el de los

4 Article de Mercè Núñez sobre la influència del maig francès de 1968 en la presa de consciència dels treballadors emigrats espanyols a França, signat amb el pseudònim d'Anita Dámaso i publicat al diari de l'exili espanyol *Información Española*, número 5, de la segona quinzena del juny de 1968.

inmigrados—, convocó personalmente a los españoles en su domicilio y les propuso 3.000 francos antiguos a condición de que votaran a favor de la reanudación del trabajo.

—QUÉDESE USTED CON LOS TRES MIL FRANCO, QUE MI DIGNIDAD VALE MÁS QUE ESO —ha sido la respuesta unánime.

Los de Citroën han incluido entre las reivindicaciones generales una muy particular a los españoles: que desaparezcan de la fábrica los intérpretes-chivatos y que en adelante los intérpretes sean elegidos democráticamente por los trabajadores interesados. Nuestros compatriotas se niegan a soportar en adelante la presencia de estos elementos indignos.

Las de Mecano

En Mecano, en La Courneuve, trabajan muchas mujeres españolas. Jamás había podido constituirse allí el sindicato obrero. Tenían miedo. Cuando el odiado director se acercaba, las españolas decían atemorizadas: «Cuidado, ahí viene el *Mobyleta*». La huelga ha barrido todo eso. Las españolas, entusiasmadas, incansables, participan en masa en los piquetes de huelga; se ha constituido el sindicato, se sienten fuertes.

—La gente —nos dicen con emoción— se porta bien. Nos traen patatas, comida, ayuda, es fantástico. Y se acabó el *Mobyleta*. Ahora le gritamos «¡Fuera *Mobyleta*!» en sus narices y se tiene que aguantar... No soltaremos la fábrica hasta que cedan. ¡Cuánto estamos aprendiendo en estos días!

María ya entiende de política

Cuando en presencia de María alguien hablaba de política, ella desviaba la conversación: –Yo ya tengo bastante política con mi marido, mis cuatro hijos y, además, las horas de faenas que hago. A mí la política no me da de comer.

Hoy me la he encontrado. Su marido, metalúrgico, lleva en huelga desde el principio. Pero si esperaba escuchar lamentaciones me equivocaba. Me habla de la huelga, de la actitud de su marido: –Cuando ha ido al voto ha votado por la continuación de la huelga –me dice con orgullo–. Así hay que hacer. El muy ... tal del director les dijo ayer por la mañana que aceptaba lo que le proponían. Echaron a trabajar. Pero a mediodía, cuando subió una comisión para que firmara el acuerdo por escrito, hizo marcha atrás y se negó a lo prometido. Así que esta mañana están otra vez en huelga. Hacen bien. ¿Sabes qué te digo? Que con los patronos no hay componendas posibles. Hay que darles la batalla sin parar.

Vehemente, María sigue contándome. A sus propios patronos también les ha puesto las peras a cuarto. Hace unas semanas hablaba de ellos con resignada mansedumbre: «Hay trabajo, sí, pero me aprecian mucho, son amables conmigo...». Ahora me explica: –Les he dicho bien claro que eso de la sonrisa y el golpecito en el hombro para hacerme matar a trabajar por ellos se ha terminado. Que me tienen que pagar como es debido y que haré mis horas fijas y ni un minuto de propina.

Una excelente iniciativa

Entre algunos españoles de fábricas metalúrgicas de la misma región (Rateau, Babcock Wilcox, Bendix, Samafor, Mecano y algunas otras) surgió en plena lucha una idea: ¿por qué no reunirse todos en una asamblea, examinar juntos los problemas de aquí en las fábricas y los de España? Lanzaron una octavilla, invitando a los españoles a una asamblea de conjunto. Los españoles de todas las fábricas acudieron numerosos. La moral era excelente. Acordaron participar en la huelga sin reservas al lado de sus hermanos franceses, formar parte incluso de los piquetes de huelga. Luego pasaron a examinar las repercusiones de esas luchas en España. Las conclusiones que sacaron fueron que, después de las jornadas de abril y mayo, estas luchas iban a repercutir poderosamente en la moral de los obreros, los estudiantes y los campesinos españoles en su lucha por la democracia y la libertad sindical. Terminaron acordando la creación de un comité –con idea de ampliarlo con españoles de otras fábricas– para solidarizarse con la lucha de las Comisiones Obreras. Este comité, formado con uno o dos representantes de cada fábrica que ya está funcionando, ha estudiado distintas formas de ayuda moral y material a las Comisiones Obreras: luchas contra la represión, actos y colectas, popularización de los objetivos y las luchas de las Comisiones Obreras.

En una nueva asamblea esos principios propuestos por el Comité fueron adoptados por unanimidad, en un ambiente de extraordinario entusiasmo y de cálida unidad.

A los 25 años de la liberación de los campos de concentración⁵

Hace un cuarto de siglo, el mundo descubría con horror la increíble realidad de los campos de concentración nazis y veía llegar la trágica cohorte de los supervivientes: hombres y mujeres con sus trajes rayados de presidiarios, fantasmas esqueléticos de edad indefinible, reducidos al último grado de la miseria física, pero moralmente íntegros.

DIEZ MILLONES DE ASESINATOS. Tal fue el balance aterrador de los campos de la muerte. Diez millones de seres humanos de todas las nacionalidades de Europa, hombres, mujeres, niños y ancianos, fueron fría y sistemáticamente exterminados. Murieron asfixiados por el gas zyklone, destrozados a dentelladas por los perros, a latigazos, quemados vivos en los crematorios, por el hambre, las enfermedades, las carencias alimenticias científicamente provocadas, utilizados en experimentos de vivisección.

Administradores perfectos, los nazis obligaron a trabajar a los deportados hasta el aniquilamiento en las fábricas –como la IG Farben– de los magnates de la industria alemana; con las cenizas de sus víctimas hicieron jabón y abonaron los jardines floridos de sus residencias particulares; con sus cabellos fabricaron tejidos; un

5 Article de Mercè Núñez sobre els 25 anys de l'alliberament dels camps de concentració del nazisme publicat, amb el pseudònim d'Anita Dámaso, al diari de l'exili espanyol *Información Española*, número 39, de la segona quinzena de l'abril de 1970.

tampón en la mejilla de los cadáveres significaba que su dentadura había sido examinada y recuperados los dientes de oro. Era la organización matemática, fríamente contable del crimen.

A los campos nazis fueron a parar numerosos españoles y españolas. Unos –los «triángulos rojos»–, profundamente internacionalistas, se habían batido desde la primera hora en la clandestinidad contra el nazismo en Francia, en la Unión Soviética, donde quiera que se hallaran. Otros, incorporados al ejército francés y hechos prisioneros –los «triángulos azules»–, fueron llevados al campo de Mauthausen al ser verificada su calidad de republicanos españoles. En los campos de la muerte jamás los españoles arriaron la bandera de la lucha contra el fascismo, mantuvieron la más estrecha solidaridad con sus compañeros de prisión y dejaron entre ellos un recuerdo inolvidable de firmeza y combatividad.

Franco fue cómplice de ese exterminio. Su gobierno jamás hizo gestión alguna para salvar a los españoles que se encontraban en los campos de la muerte. Todavía en nuestros días, si bien se habla con reprobación de los crímenes hitlerianos en la prensa española, nadie se ha atrevido aún a decir que en los campos nazis fueron asesinados miles de españoles, abandonados totalmente por el gobierno de su país.

A. D.

Bibliografia

- Aisa Pàmpol, Ferran (2000), *Ateneu Enciclopèdic Popular (1902-1999), Una història de Barcelona*, Barcelona, Virus Editorial.
- Arias Maldonado, Manuel (2020), «Antropoceno», *Paradigma, Revista Universitaria de Cultura*, núm. 23, p. 16-22.
- Armengou, Montse; Belis, Ricard (2007), *Ravensbrück, l'infern de les dones*, Barcelona, Angle Editorial.
- Balsebre, Armand; Fontova, Rosario (2016), «Las mujeres de La Pirenaica. El primer feminismo antifranquista de la radio española», *Arenal*, núm. 23:1, p. 85-113.
- Bengoechea, Soledad (2013), *Les dones del PSUC. Els Arbres de Fahrenheit*, Biblioteca de Ciències Socials d'Espai Marx.
- Campillo, Maria (1994), *Escriptors catalans i compromís antifeixista (1936-1939)*, Barcelona, Curial Ed.
- Cañellas, Cèlia; Toran, Rosa (2020), «Dones del PSUC en temps de guerra (1936-39)», *Segle XX. Revista catalana d'història*, núm. 13, p. 33-50.

- Casanova, Julián (coord.) (2002), *Morir, matar, sobreviure. La violencia en la dictadura de Franco*, Barcelona, Crítica.
- Català, Neus (1984), *De la Resistencia y la deportación*, Barcelona, Adgena.
- Cruanyes, Josep (2003), *Els papers de Salamanca*, Barcelona, Edicions 62.
- Cuevas Gutiérrez, Tomasa (2006), *Presas. Mujeres en las cárceles franquistas*, Barcelona, Icaria.
- DA (2012), *Memorial de las españolas deportadas a Ravensbrück*, Barcelona, Amical de Ravensbrück.
- Doña, Juana (1978), *Desde la noche y la niebla (mujeres en las cárceles franquistas)*, Prólogo de Alfonso Sastre, Madrid, Ediciones de la Torre.
- Egido León, Ángeles (2009), *El perdón de Franco. La represión de las mujeres en el Madrid de la posguerra*, Madrid, Catarata.
- Egido León, Ángeles (2011), «Mujeres y rojas: La condición femenina como fundamento del sistema represor», *Estudios de Historia Contemporánea*, núm. 29, p. 19-34.
- Ferré Panisello, M. Teresa (2020), *Agustí Centelles i Ossó (1909-1985)*, Tesis doctoral, UAB. Dir. Enric Marín.
- Ferrero Pérez, Jesús (2003), *Las trece rosas*, Madrid, Ed. Siruela.
- FIM (2007), *Presas de Franco*, Madrid, Fundación de Investigaciones Marxistas.
- Fontana, Josep (1982), *Historia. Análisis del pasado y proyecto social*, Barcelona, Crítica.
- (2019), *Capitalisme i democràcia 1756-1848. Com va començar aquest engany*, Barcelona, Edicions 62.

- Forti, Steven (2021), *Extrema derecha 2.0. Qué es y cómo combatirla*, Madrid, Siglo XXI.
- Fukuyama, Francis (1992), *El fin de la historia y el último hombre*, Barcelona, Planeta.
- Gálvez Biesca, Sergio; Hernández Holgado, Fernando (ed.) (2007), *Presas de Franco: catálogo de la exposición*, Madrid, FIM-CEDMA.
- González Álvarez, Mónica (2012), *Guardianas nazis. El lado femenino del mal*, Madrid, Editorial Edaf.
- Hernández Holgado, Fernando (2003), *Mujeres encarceladas en la prisión de Ventas: de la República al franquismo, 1931-1941*, Madrid, Marcial Pons Editores.
- (2005), «Carceleras encarceladas. La depuración franquista de las funcionarias de Prisiones de la Segunda República», *Cuadernos de Historia Contemporánea*, vol. 27, p. 171-290.
- (2011), *La prisión militante: las cárceles franquistas de mujeres de Barcelona y Madrid (1939-1945)*, Tesis doctoral, UCM.
- Judd, Toni (2010), *Algo va mal*, Madrid, Taurus.
- López Navarro, María Jesús (2007), «Jorge Semprún: el ciclo de novelas de la anamnesis», *Itinerarios. Revista de estudios lingüísticos, literarios, históricos y antropológicos*, núm. 6, p. 255-262.
- Marín, Martí (2006), *Història del franquisme a Catalunya*, Vic-Lleida, Eumo-Pagès.
- Martín Ramos, José Luis (2007), «La afiliación del PSUC durante la Guerra Civil (1936-1939): volumen, distribución territorial y composición social», *Revista HMiC, Miscel·lània*, núm. V, p. 237-262.

- Martín Valencia, Alberto (2019), *Españoles en la resistencia francesa, 1940-1945*, Tesis doctoral, UAB.
- Martínez Leal, Juan (2005), «El Stanbrook. Un barco mítico en la memoria de los exiliados españoles». *Pasado y Memoria. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 4, p. 65-81.
- Molinero, Carme (1998), «Mujer, Franquismo, Fascismo. La clausura forzada en un mundo pequeño», *Revista de Historia Social*, núm. 30, 1998, p. 97-118.
- ; Sala, M.; Sobrequés, J. (2003), *Una inmensa prisión*, Barcelona, Crítica.
- Montfort, Aram (2008), *Barcelona 1939. El camp de concentració d'Horta*, Barcelona, L'Avenç.
- Moradiellos, Enrique (1990), *Neutralidad benévola. El Gobierno británico y la insurrección militar española de 1936*, Oviedo, Pentalfa.
- Nash, Mary (1999), *Rojas. Las mujeres republicanas en la Guerra Civil*, Madrid, Taurus.
- Núñez Targa, Mercedes (1967), *Cárcel de Ventas*, París, Editorial Ebro.
- (1980), *El carretó dels gossos. Una catalana a Ravensbrück*, Barcelona, Edicions 62.
- (2016), *El valor de la memoria. De la cárcel de Ventas al campo de Ravensbrück*, Sevilla, Ed. Renacimiento.
- Overy, Richard J. (1990), «Las multinacionales alemanas y el Estado nazi en la Europa ocupada», a: Lévy-Leboyer, M.; Teichova, A.; Nussbaum, H. (comp.), *Empresas multinacionales, finanzas, mercados y gobiernos en el siglo XX*, Ministeri de Treball i Seguretat Social.

- Pauwels, Jacques (2021), *Grandes negocios con Hitler*, Ed. Garaje.
- Pons Prades, Eduardo (2005), *El holocausto de los republicanos españoles*, Barcelona, Belacqva de Ediciones.
- Preston, Paul (2011), *El Holocausto español: odio y exterminio en la Guerra Civil y después*, Barcelona, Debate.
- Puigsech Farràs, Josep (2002), «Guerra civil y militancia en Cataluña. Las particularidades del perfil ideológico y social de los militantes del PSUC, 1936-1939», *Hispania*, LXII/1, núm. 210.
- Riquer, Borja de (2010), *La dictadura de Franco*, Barcelona, Crítica-M. Pons, 2010.
- Rodrigo, Javier (2003), *Los campos de concentración franquistas, entre la historia y la memoria*, Madrid, Siete Mares.
- (2005), *Cautivos. Campos de concentración en la España franquista, 1936-1947*, Barcelona, Crítica.
- Roig, Montserrat (1977), *Els catalans als camps nazis*, Barcelona, Edicions 62.
- (1978), *Noche y niebla. Los catalanes en los campos nazis*, Barcelona, Edicions 62.
- Santacana, Carles; Pujadas, Xavier (1990), *L'altra olimpíada Barcelona'36. Esport, societat i política a Catalunya (1900-1936)*, Badalona, Llibres de l'Índex.
- Serrano, Secundino (2005), *La última gesta. Los republicanos que vencieron a Hitler (1939-1945)*, Ed. Aguilar.
- Taibo, Carlos (2016), *Colapso. Capitalismo terminal, transición ecosocial, ecofascismo*, Madrid, Los Libros de la Catarata.

- Toran, Rosa (2002), *Vida i mort dels republicans als camps nazis*, Barcelona, Proa.
- Trallero, Mar (2021), «Deportadas españolas en Ravensbrück. La necesidad de una aproximación feminista al fenómeno global», a: Iordache, Luiza; Negrete, Rocío (coord.), *Mujeres en el exilio republicano de 1939. Homenaje a Josefina Cuesta*, Ministeri de la Presidència, Relacions amb les Corts i Memòria Democràtica, p. 131-136.
- Vilanova, Francesc (1999), *Repressió política i coacció econòmica. Les responsabilitats polítiques de republicans i conservadors catalans a la postguerra (1939-1942)*, Barcelona, PAM.
- Vinyes, Ricard (2002), *Irredentas. Las presas políticas y sus hijos en las cárceles franquistas*, Madrid, Temas de Hoy.
- (2004), *El daño y la memoria. Las prisiones de Maria Salvo*, Barcelona, Plaza & Janés.
- ; Armengou, Montse; Belis, Ricard (2002), *Los niños perdidos del franquismo*, Barcelona, Plaza & Janés.
- Zaragoza, Luis (2008), *Radio Pirenaica: la voz de la esperanza antifranquista*, Madrid, Marcial Pons.

